

Listopad 1989:

proletariát spoutaný sametovou trikolórou

Kolektivně proti kapitálu

Listopad 1989:

proletariát spoutaný sametovou trikolórou

Kolektivně proti kapitálu

KPK: Listopad 1989: proletariát spoutaný sametovou trikolórou

Vydala v listopadu 2009 skupina *Kolektivně proti kapitálu* – KPK (ČR, SR)

KPK je skupinou, která bojuje za politickou autonomii proletariátu jako jeho jediný nástroj, který může uvolnit cestu svržení kapitalistické společnosti a jejímu nahrazení společenstvím bez směny, peněz a státu.

<http://protikapitalu.org>
kpk@protikapitalu.org

<http://mouvement-communiste.com>

Obsah:

<i>I. Úvod</i>	5
<i>II. Chronologie</i>	7
<i>III. Změna po proudu dějin</i>	12
<i>IV. Anatomie jednoho předání moci</i>	16
OF a studenti: předvoj a jeho „brutální síla“ na vodítku.....	16
Stalinistický aparát: bezmoc mocných.....	21
Dělnická třída: v zajetí stalinistické zkušenosti a konceptu „občanství“.....	24
- Centrum listopadu 1989 bylo jinde než na pracovištích.....	24
- Mrtvá ozvěna roku 1968.....	27
- Dvě strany téže mince: stalinistická hyperpolitizace a disidentská „nepolitická politika“.....	30
- Změna jako pokojný proces: od dialogu k moci.....	32
- „Konec politiky“ jako kouřová clona.....	34
<i>V. Místo závěru</i>	37
 Zdroje a poděkování.....	39
Seznam zkratek.....	

I. Úvod

Listopad 1989 patří k tématům, která „radikální levice“ v Česku a na Slovensku spíše obcházela a obchází, než aby se je pokoušela analyzovat a zasadit do širšího politického rámce.

Důvodů bylo a je víc.

Většina lidí, kteří se k ní hlásí, je totiž příliš mladá na to, aby se skrze zájem o listopadové události pokoušela zúčtovat se svou vlastní pamětí a vlastním angažmá v „sametové revoluci“.

Navíc, téma listopadu 1989 souvisí s obtížnou otázkou: Jaká byla povaha systému, který tady a v celé východní Evropě před rokem 1989 vládl? Hloupá odpověď historiků, novinářů a ideologů od KSČM po TOP 09, podle níž se jednalo o socialismus, se musí vyhodit z okna rovnou, ale co dál? S vlastní odpovědí se trockistické skupiny vyrovnávaly opakováním špatných manuálů svých mateřských zahraničních organizací (dokonce i bez pokusu postavit je na podklad konkrétních faktů o předlistopadovém Československu), zatímco anarchisté vágními odsudky, které nestály na analýze kategorií, jako je hodnota či zboží, ale spokojovaly se s moralistickým žehráním na nedemokratičnost a nesvobodu.

Ale hlavně: Zatímco byl „systém“, který v Československu existoval před rokem 1989, z pádných důvodů odmítán, byl z pádných důvodů odmítán i ten, který přišel po Listopadu. Proč tedy potom plynout pozorností k listopadovému dění, které nás dostalo z bláta jen proto, aby nás strčilo do louže?

Přesto stojí za to pokusit se k listopadu 1989 vrátit.

Jednalo se přece o změnu, která nastavila *současné* životní podmínky proletariátu¹ a provozu kapitálu v Česku a na Slovensku – ale nejen tam, protože byla součástí kolapsu celého východního bloku, jehož dopady byly globální. Terén, na němž se dnes kapitál s proletariátem utkává, byl vykolikováván procesem, jehož byl Listopad součástí.

Listopad 1989 nás nezajímá z neutrálně historického hlediska, naopak, díváme se na něj zaujatě.

Primárně nám jde o to, pochopit, jak se podařilo polistopadové vládnoucí třídě zorganizovat změnu poměrů a svůj příchod na výsluní tak elegantně a sebejistě. Co scházelo na straně dělnické třídy, že pád stalinismu dopadl tak, jak dopadl? Vždyť přece uvolnil společenskou dynamiku, otevřel prostor, který byl do té doby monopolizován

¹ Mluvíme-li o „proletariátu“, „dělnících“, „dělnické třídě“, nemáme na mysli jen manuálně pracující z továren, ale i námezdně pracující podílející se na společenské výrobě v kancelářích, skladech, supermarketech, poštách, nemocnicích... K otázce třídy viz KPK: *Poznámky ke třídě* (A-Kontra 03/2007) (<http://protikapitalu.org/?p=31>).

státem a stranou! Vždyť je přece boření starého vždy křehkou a potenciálně otevřenou a nejistou situací!

Proč tedy z listopadových událostí vydupala dělnická třída tak málo? Proč se lidé z naší třídy, kteří v listopadových ulicích nebyli pro nastolení kapitalismu západního vydání a které musel Václav Havel ujišťovat, že „nezaměstnanost nebude“, stali jen chvilí po Listopadu tak snadnou obětí „utahování si opasků“? Proč se členové dělnické třídy, kteří byli přítomni na oněch několika masových manifestacích na náměstích, o nichž skutečně měli za to, že na nich *tvoří* lepší budoucnost, ocitli v devadesátých letech v tak *demobilizovaném* stavu?

To jsou otázky, na něž historikové ani sociologové odpovědi nehledají. Na následujících stránkách se o ně pokusíme my, před závorku je však třeba vytknout dvě omezení, která si tato brožurka riskla.

Zprv, odhlédneme od globálního a širšího historického kontextu a kvůli náročnosti tématu se omezíme především jen na *samotný proces předání moci* v listopadu/prosinci 1989 (a navíc jen na dění v Česku; jistou omluvou je, že ve změnách v mocenském centru (ÚV KSČ, vláda ČSSR) hrálo Občanské fórum (OF) a dění v Praze a Česku větší roli než Verejnosť proti násiliu (VPN) a události v Bratislavě.

Zadruhé, listopad 1989 pro nás představuje dva momenty: moment kontinuity i diskontinuity. Z ekonomického hlediska můžeme mluvit o *kontinuitě* nejen proto, že pracovní síla byla vykořisťovaná před Listopadem i po něm, ale též proto, že tendence k (opatrné) změně směrem, který mohla dovést do radikálního konce až transformace po roce 1989, se koneckonců rozvíjely ještě v rámci předlistopadového (státního) kapitalismu². Otázce ekonomické povahy Československé socialistické republiky věnujeme příští text, teď se na Listopad zaměříme jako na okamžik *diskontinuity*, zásadní změny politické formy zboží společnosti v Československu, která vedla k ustavení *moderní kapitalistické demokracie s funkční občanskou společností*.

Doufáme, že navzdory těmto svým limitům tato brožurka nejen přispěje k pochopení toho, k čemu v listopadu 1989 došlo, ale že nám třeba i pomůže najít „brýle“, jimiž se můžeme dívat na třídní realitu a boje dneška i na přípravu revoluční změny, o níž nám jde.

² Díky těmto ještě za stalinismu, před listopadem 1989 připraveným konceptům „nebylo [po listopadu 1989] nutné začínat od nuly“. (Jiří Jonáš: *Ekonomická transformace v České republice. Makroekonomický vývoj a hospodářská politika*)

II. Chronologie >>>>>>>>

>>>>>>>> **17. listopadu** se v Praze sešlo asi 25 tisíc lidí (podle některých svědectví až 50 tisíc) na demonstraci vysokoškolských studentů. Nesla se ve zcela jiné náladě než šedé, ustrašené a stereotypní akce disentu. Vládla jí otevřeně protirežimní hesla (Zrušte StB, Zrušte LM, Zrušte monopol KSČ,³ Svobodné volby, Nechceme vládu jedné strany), humor a sebevědomí.

Na disidentských demonstracích nás vždy byl jen hlouček revolucionářů, kteří čekali, až je rozeženou, porovnává jeden ze studentských vůdců Martin Klíma. „Vždycky jsme se snažili jednat strašně slušně, neprovokovat, zastavovat na červenou. Kdežto tenhle dav, to bylo něco jiného, byl si vědom vlastní síly, jak se valil ulicemi, ignoroval dopravu, světla a prostě šel. (...) Lidé prostě pochopili, že už nejsou sami, že si myslíme všichni totéž, a když jsme všichni spolu, že se nemůže nic stát, tak jsme silní...“

Lidově-demokratická represe ale byla protentokrát ještě silnější. A policejní akce účastníky nešokovala jen mírou násilí (568 zraněných, z toho 180 s možností trvalých následků), ale právě hlavně kontrastem mezi pocitem síly a vítězství během demonstrace – a represivním gestem státu na jejím konci.

Večer téhož dne se konají schůze studentů, jejich téma je protestní stávka.

>>>>>>>> **18. listopadu** vyhlašují studenti vysokých škol a herci pražských divadel okupační stávku a vyzývají ke generální stávce na 27. listopadu.

Charta 77, hlavní uskupení českého disentu, stávku podpořila a vyzvala občany, aby pokojnými prostředky pomohli zahájit celospolečenský dialog o reformách. Jen o několik hodin později studenti vyhlašují, že „už nemá smysl žádat o nějaký dialog“, a chtějí odstoupení vlády a stranických představitelů a zrušení vedoucí úlohy strany.

Téhož dne vychází zpráva, že při policejním zákroku byl zabit student Martin Šmíd. Stát ji dokáže vyvrátit až po 24 hodinách, mezitím informace mobilizuje společnost.

Na podporu protestních akcí odted pořádají studenti a herci „spanilé jízdy“ do divadel, továren a škol po republice, aby tak vyvážili tendenční zpravodajství médií.

>>>>>>>> **19. listopadu** je založeno z podnětu disentu kolem dramatika Václava Havla Občanské fórum, které se stane předvojem opozice.

>>>>>>>> **20. listopadu** se v Praze spontánně sejde dvoustetisícová manifestace,⁴ a to na Václavském náměstí. „Dobytí“ náměstí v centru Prahy, na němž byla veřejná shromáždění zakázána, bylo bráno jako vítězství ulice. Šéf Socialistického svazu mládeže (SSM) Vasil Mohorita na demonstraci podpořil studentskou stávku.

³ StB – Státní bezpečnost, LM – Lidové milice, KSČ – Komunistická strana Československa.

⁴ Jiří Suk: *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. I, díl – události*. Podle jiných zdrojů se sešlo sto tisíc lidí (např. *Historie zániku komunistického režimu v Československu 1958-1990*).

V Brně se sejde 40 tisíc lidí, v hornické Ostravě 1 500. OF si dává za cíl demonstrace ovládnout.

>>>>>>>>> **21. listopadu** se poprvé setkal federální premiér Ladislav Adamec s OF, slíbil, že nedojde k represím, že vláda bude doplněna o nestraníky, že dojde k reformám, ale v rámci „socialismu“. Neúspěšně požadoval, aby OF pomohlo k ukončení studentských a divadelních stávek.

V Praze na Václavském náměstí se odehraje první demonstrace s OF v čele. Manifestace, s dopředu pečlivě vypracovanou „divadelní“ dramaturgií, se konají až do 27. listopadu, kdy OF rozhodne o jejich ukončení a návratu ke klidu.

Náměstek ředitele Prognostického ústavu Vladimír Dlouhý uvedl, že ústav je schopen rychle předložit k diskusi program ekonomické reformy.

>>>>>>>>> **22. listopadu** do Prahy přijdou ozbrojené jednotky Lidových milicí o síle 4 tisíce mužů, jsou ale hned staženy.

Další demonstrace na Václavském náměstí, 200 tisíc lidí.

>>>>>>>>> **23. listopadu** generální štáb armády rozhodl bez vědomí KSČ a vlády o vojenském zásahu na 24. listopad (v Česku počítal s 7 632 vojáky, 155 tanky, 92 obrněnými transportéry...), o den později akci Ústřední výbor (ÚV) KSČ zrušil.

Šéf pražské KSČ Miroslav Štěpán vystoupil před dělníky v ČKD a byl vypískán („Nejsme děti!“).

Česká odborová rada odsoudila generální stávku.

Na třetí manifestaci pod vedením OF dorazilo několik tisíc dělníků ČKD v čele s kovářem Petrem Millerem, bylo to poprvé, kdy na shromáždění přišli dělníci jako dělnícký kolektiv. Oznamují, že ČKD bude stávkovat, ale bez nepřetržitých provozů, aby nedošlo k národohospodářským ztrátám.

>>>>>>>>> **24. listopadu** odstupuje generální tajemník ÚV KSČ i celé předsednictvo, „nové“ tváře ale pokles popularity KSČ nezastavily.

Pražský koordinační stávkový výbor vydal prohlášení „*Dělníci, kamarádi!*“, podle něhož je zatím do stávky rozhodnuto vstoupit 1642 státních podniků, družstev atd. Pro koordinaci stávky a na obranu proti represím vzniká Sdružení stávkových výborů průmyslových podniků. (Později, na jaře 1990, z něj vyrostou nové odbory.)

Další demonstrace OF (200 tisíc lidí). Miller uvedl, že na demonstraci je asi 10 tisíc dělníků z ČKD, vyzval ke zrušení Lidových milic a ke svobodným volbám. Poprvé od roku 1968 vystoupil v Praze symbol osmašedesátého Alexandr Dubček.

>>>>>>>>> **25. listopadu** premiér Adamec odstoupil z ÚV KSČ. OF jej podpořilo na demonstraci na Letenské pláni (800 tisíc lidí, první manifestace, která byla v přímém přenosu vysílána televizí, díky tlaku jejích zaměstnanců).

Pracovníci Ekonomického a Prognostického ústavu ČSAV podpořili OF: „Nechceme však, aby mohlo být [OF] označováno za nekompetentní řešit současné hluboké

problémy naší země. Proto se k OF nejen připojujeme, ale dáváme mu k dispozici i své odborné znalosti a schopnosti formulovat program hospodářských změn.“

>>>>>>>> **26. listopadu** došlo k jednání mezi federální vládou a OF. Požadavky OF: propuštění politických vězňů, okamžité odstoupení zkompromitovaných politiků, odstoupení prezidenta do konce roku, parlamentní komise pro vyšetření 17. listopadu, okamžitá svoboda tisku.

Na demonstraci na Letné (více než 500 tisíc lidí) OF vyzvalo, aby se „po stávce stávkové výbory (...) proměnily ve fóra (...) V této chvíli musíme být jednotní proto, abychom se mohli brzy a pokojně rozejít do nejrůznějších svobodných odborových, politických, studentských a zájmových organizací“. Na pozvání OF vystoupil na demonstraci Adamec, jehož lidé vypískali („Už je pozdě“, „Demisi, demisi“).

Studenti kritizovali OF za příliš hodně zástupců Charty 77 mezi řečníky, elitářství, manipulace a nedemokratičnost organizace akce a rozhodli se od OF veřejně distancovat. OF se je podařilo přemluvit, aby rozhodnutí vzali zpět.

ÚV KSČ se usneslo na zahájení dialogu s OF a Obrodou, spolkem osmašedesátníků.

>>>>>>>> **27. listopadu** se mezi 12.00 a 14.00 stávky účastnily tři čtvrtiny obyvatel. Hesla: „Svobodné volby“, „Konec vlády jedné strany“.

OF (na návrh Havla) vyzývá k ukončení stávkového hnutí a masových mítinků: Dnes dokážeme stávku ukončit, zítra ji případně dokážeme zahájit. A znovu „doporučuje, aby se stávkové výbory na všech úrovních přeměnily v Občanská fóra“.

Klaus v novinách uvedl, že „již v současné době existuje u nás silná skupina ekonomů, kteří jsou na velmi vysoké odborné úrovni a v úzkém kontaktu se současnou ekonomickou vědou. V dosavadním systému se však jejich schopnosti nemohly plně projevit. Tito lidé, pokud se stanou členy či poradci nové vlády, budou schopni kombinovat poznatky z konce šedesátých let se zkušenostmi dalších reformujících se zemí, vyhnout se nejzávažnějším chybám a do konce příštího desetiletí dovést naše národní hospodářství na úroveň vyspělých západoevropských ekonomik“.

>>>>>>>> **28. listopadu** na jednání s federální vládou OF požadovalo demisi a novou vládu, Adamec odmítl a prosazoval rekonstrukci. OF odmítlo Adamcovu nabídku na spolupráci při sestavování vlády, nenavrhlo do ní žádné ministry.

Studenti neposlechli výzvu OF k ukončení stávky: „OF podporujeme, ale vyvracíme názory, že nás OF pohltilo...“

>>>>>>>> **3. prosince** se představila nová federální vláda (15 členů KSČ, 5 nekomunistů).

Studenti na nátlak OF oznamují, že od 4. prosince ukončují okupační stávku.

OF pod tlakem zdola vládu odmítá.

>>>>>>>> **4. prosince** jsou ulice plné nespokojenosti s novou vládou: v noci se v ulicích objevily plakáty, konaly se petice a mítinky.

Studenti kvůli nespokojenosti s vládou své včerejší rozhodnutí ruší a pokračují ve stávce.

>>>>>>>> **5. prosince** vyhlášena nová česká vláda, na apelativní žádost premiéra do ní OF navrhlo nestraníky.

Ekonomové z Prognostického ústavu na pověření OF vybrali kandidáty do ekonomických resortů federální vlády jako „předsunuté hlídky“. Adamec nesouhlasí, označuje, že podá demisi, a žádá OF o podporu své kandidatury na prezidenta

>>>>>>>> **6. prosince** OF sdělilo, že Adamce nepodpoří.

>>>>>>>> **7. prosince** Adamec abdikuje.

>>>>>>>> **8. prosince** Havel prosadí, aby byla opuštěna strategie „předsunutých hlídek“ a OF se snažilo získat většinu strategicky významných ministerstev.

>>>>>>>> **10. prosince** prezident jmenoval novou federální vládu premiéra Mariána Čalfy (KSČ), OF má ministerstvo financí (Václav Klaus – Prognostický ústav), práce a sociálních věcí (Petr Miller – ČKD), státní plánovací komise (Vladimír Dlouhý – Prognostický ústav), zahraničí (Jiří Dientsbier – Charta 77) a místopředsedu pro ekonomiku (Valtr Komárek – Prognostický ústav).

Studenti oznamují, že pokračují ve stávce. Důvod: dominance KSČ na venkově (hlavně na Slovensku), pomalé vyšetřování 17. listopadu.

Na demonstraci na Václavském náměstí je ohlášena kandidatura Havla na prezidenta.

>>>>>>>> **13. prosince** komunističtí poslanci prosazují, aby se prezident volil přímo občany. (Podle průzkumů chtějí přímou volbu čtyři pětiny lidí.) To byl pro OF jistý problém, protože podle výzkumů veřejného mínění bylo pro Havla jen jedno procento dotázaných.

>>>>>>>> **15. prosince** federální premiér Čalfa iniciuje tajnou schůzku s Havlem ve vládní místnosti zbavené odposlechů. Nabídl mu, že „se postará“, aby prezidenta volil parlament a aby poslanci za KSČ zvolili právě Havla. „To celý se musí totálně utajit, ne před Státní bezpečností, ale před našima lidma a před veřejností...“ uvedl po schůzce svým nejbližším spolupracovníkům Havel.

>>>>>>>> **29. prosince** zvolil Havla parlament prezidentem. Studenti ukončují stávkou.

>>>>>>>> **19. ledna** OF vyzývá, aby místní a podniková OF neusilovala o živelné odstraňování managementu podniků a představitelů státní správy.

>>>>>>>>> **30. ledna** probíhá hlavní vlna kooptací do Federálního shromáždění. KSČ zůstalo 138 křesel, socialistům a lidovcům po 17, OF a VPN získalo 119, zbytek ne-stranici, malé strany.

>>>>>>>>> **V dubnu** probíhá spor o to, zda se česká ekonomická reforma uskuteční podle scénáře české vlády (pozdvolný), nebo podle scénáře federální vlády (radikální).

>>>>>>>>> **3. května** federální vláda rozhodla, že ekonomická reforma se uskuteční podle radikálního scénáře vypracovaného federálními ministry Klausem a Dlouhým, scénář české vlády do ní má být integrován.

>>>>>>>>> Ve volbách **8. a 9. června** dostává v Česku OF 50 procent, na Slovensku VPN 30 procent, KSČ 13 procent.

*Listopad 1989 polepil zdi a výlohy plakáty, letáky, básničkami, hesly.
(Plot filozofické fakulty v Brně, 26. listopadu)*

III. Změna po proudu dějin

Už chronologie událostí napovídá, že pro ně byl charakteristický relativně plynulý průběh: jako by nebyl ohrožen jediným zaškrtnutím! Vždyť jeden klíčový moment, který pozice opozičního hnutí upevňoval, střídal druhý:

rozehraná studentská manifestace (17. listopadu) - - - fáma o smrti studenta Martina Šmída, která zmobilizovala masy (18. listopadu) - - - první dvousettisícová manifestace, po níž „bylo rozhodnuto“ (20. listopadu) - - - nástup ekonomů z Prognostického ústavu (Valtra Komárka, Václava Klause, Vladimíra Dlouhého), kteří sebevědomě dodali opozičníkům know-how (25. listopadu) - - - nástup dělníků z ČKD, kteří opozici dodali dělnickou podporu (23. listopadu) - - - generální stávka (27. listopadu) - - - vstup Občanského fóra do federální vlády (10. prosince)

Skutečně, zborcení čtyřicetiletého režimu s masovou stalinistickou stranou (1 751 000 členů, 50 tisíc základní organizací),⁵ represivními složkami, odbory (7 878 302 členů, 27 135 základních organizací)⁶ a Lidovými milicemi (88 494 členů)⁷ a mezinárodním zakotvením se odehrálo překvapivě hladce. S tak bezproblémovým průběhem předání moci nepočítala vlastně ani listopadová opozice sama.

Proč tomu tak bylo?

Vždyť se před listopadem 1989 zdálo, že poměr sil mezi nezávislou opozicí a stalinistickou mocí ničemu takovému nenasvědčuje. V době, kdy v Polsku byla již Solidarity etablovaným tělesem a v Maďarsku existovaly legální opoziční strany, dovedl stalinismus v Československu zastávat proti disidentům tvrdohlavě represivní postoj, jak dokázal v Praze ještě v lednu 1989 při potlačení shromáždění během Palachova týdne nebo 28. října při rozehrání demonstrace k výročí založení Československa.

A disent samotný, jehož hegemonem byla Charta 77, se skutečně nemohl chlubit, že by byl reprezentantem společenského konsensu pro změnu. Podle informace předsednictva ústředního výboru KSČ z 2. února 1989 o růstu vlivu nezávislých struktur (která je historiky považovaná za věrohodnou) čítal na 20 skupin, které představovaly 500 aktivistů a zhruba 5 tisíc sympatizantů⁸.

Disent byl krotký, po Palachově týdnu se na doporučení svého lídra Václava Havla omezoval zejména na petiční akce (to navíc vyvolalo vnitřní pře s radikálnějšími

⁵ Organizovanost obyvatelstva v ČSSR v politických stranách, organizacích a svazech k 1. 1. 1989.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž.

⁸ Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990

disidenty, kteří byli pro političtější činnost a kladli důraz na konfrontaci režimu na demonstracích).

Navzdory *represivní síle režimu i slabosti disentu* však listopadové předání moci v žádném případě nešlo proti proudu dějin.

Předně, pokud jde o ekonomiku, zažívalo Československo *úpadek*,⁹ který následoval po krizi před rokem 1968 a následné stagnaci let sedmdesátých. Díky reálnosti červených čísel začalo zejména u manažerských a technických kádřů i ekonomických odborníků silně vědomí o neudržitelnosti stávajícího ekonomického modelu, v němž se nedostávalo kapitálu a moderních technologií, stejně jako zboží a služeb, modelu, který byl charakterizován hypertrofií těžkého průmyslu (velkým vnitřním trhem s výrobními prostředky s vysokými investičními náklady a velkou amortizací), v němž nebyla pracovní síla tak efektivně vykořisťovaná (klesala produktivita práce) a tak disciplinovaná¹⁰ jako na západě a (v neposlední řadě) jehož nevykonnost byla do jisté míry suplována „šedou“ ekonomikou, v níž se koneckonců točilo podle odhadů 30 miliard korun ročně...¹¹

Proto se již před rokem 1989 začalo mluvit o nutnosti rozvoje soukromého podnikání (do jisté, velmi omezené míry se umožnilo ještě za stalinismu¹²), o nezbytnosti privatizace, liberalizace cen a nezaměstnanosti¹³, o posilování mzdové diferenciace, o restrukturalizaci těžkého průmyslu, omezení veřejných výdajů, uvolnění kapitálového trhu, trhu se zbožím i pracovní silou, ojediněle začíná docházet k investování zahraničního kapitálu. Hlavním prvkem zamýšlené transformace mělo být rozbití velkých hospodářských konglomerátů na samostatné státní podniky, které by mezi sebou volně obchodovaly bez ohledu na centrální plán a hospodařily by jen s tím, co skutečně vydělaly (od jejich hospodářských výsledků měly záviset i mzdy).

Počátek záblesků sociální nejistoty se nedatuje až od roku 1990, lze ho vysledovat už v období „perestrojky“.

Nebyla-li ale v dobré kondici ekonomika, nedá se říci opak ani o Komunistické straně Československa.

Předně byla vnitřně oslabená. Pokud jde o její „výkonnost“ a „kompetentnost“, nikdy se nevzpamatovala z čistek po roce 1969: zbavila se při nich totiž třetiny (téměř 500 tisíc)¹⁴ svých členů, kteří patřili k těm aktivnějším a „schopnějším“ (a to i na úrovni vý-

⁹ Byť si pořád drželo (po Německu) druhou nejvyšší životní úroveň v zemích východního bloku.

¹⁰ V letech 1980 až 1985 bylo v Československu například postaveno na 150 tisíc rodinných domků (které představovaly 40 miliard korun za stavební materiál a dopravu), přičemž třetina materiálu na jejich stavbu byla nakradena. (Oskar Krejčí: *Proč to prasklo*)

¹¹ Byla to větší suma, než kolik tvořily mzdy v celém československém strojírenství. (Oskar Krejčí: *Proč to prasklo*)

¹² Ovšem v daleko menší míře než v jiných státech východního bloku. V listopadu 1989 bylo v ČSSR registrováno 15 tisíc soukromých podniků (šlo jen o registraci, ne provoz podnikání). (Oskar Krejčí: *Proč to prasklo*)

¹³ Prognostický ústav ve své studii uvažoval o 750 tisících nezaměstnaných (*Ve světle rudých hvězd, Ekonom*, 28. května 2009).

¹⁴ 327 tisíc členů bylo vyloučeno, 147 tisíc z ní vystoupilo samo.

roby: mnozí manažeři a technici se hlásili k procesu roku 1968 proto, že představoval cestu ke zvýšení jejich vlastní moci v továrně a snížení centrálního dirigismu).

Činnost, kapacita a funkce strany byla navíc poznamenána jejím *splynutím se státem*. Zatímco na jedné straně platí, že to byla stalinistická partaj, kdo vládl státu (aby ona sama plnila příkazy Kremli), méně často se už dodává, že to nebyl jediný výsledek její fúze se státem. Byl to vlastně stát, kdo stranu pohltil, protože na ni uvalil každodenní otázky provozu společnosti.

KSČ tak čím dál tím víc přestávala být politickou stranou s ideologickým plánem a stávala se pouhou strukturou represe a byrokracie. Když dnes čteme o tom, že se 17. června 1988 zabývalo jednání vrcholného orgánu vládnoucí strany – předsednictva Ústředního výboru KSČ – otázkou produkce toaletního papíru,¹⁵ má to samozřejmě neuvěřitelný nádech vykloubené grotesky. Neznamená to však, že by tahle absurdní sekvence „ze života strany a ‘socialismu’“ věrně neilustrovala, do jaké míry byla strana (na centrální i místní úrovni) zahlcena běžnou, praktickou agendou, kterou v kapitalistických demokraciích řeší stát či trh.

Strana se navíc musela v roce 1989 vyrovnávat i se změněnou mezinárodní situací. Časy se měnily, „jednota socialistického společenství“ byla oslabena. O tom, že jdou pomyslné akcie východoevropského modelu ke dnu, byl československý generální tajemník Miloš Jakeš znovu zpraven například v únoru 1989 na pražské návštěvě předsedy státní rady Polské lidové republiky Wojciecha Jaruzelského. Ten mu přiznal, že vyhlášení výjimečného stavu proti dělníkům v Polsku v roce 1981 bylo *de facto* „politickou porážkou“ „socialismu“, a doporučil mu, že je možné naučit se žít s politickou opozicí – je totiž možné ji asimilovat (část opozice v Polsku, která dostala zodpovědnost, teď u nás vyzývá ke klidu a vystupuje proti stávkám, vysvětlil polský stalinista).

Ještě hlubší vrásky ale dělal československým stalinistům Gorbačovův kurs, a to ve dvou ohledech. Jednak už nemohli spoléhat na podporu a vedení ze strany Sovětského svazu. „Perestrojková“ sovětská strana dávala svým československým soudruhům najevo, že svou budoucnost mají v rukou sami¹⁶. To po funkcionářích, kteří po léta *de facto* jen vykonávali vůli Moskvy, najednou vyžadovalo mnohem více politické odpovědnosti a samostatnosti, než které byli schopni.¹⁷

¹⁵ Pro pedantické milovníky detailů: produkce toaletního papíru pro rok 1989 měla činit 37 500 tun, zatímco na to, aby se realizovala průměrná evropská roční spotřeba na osobu, by se muselo vyrobit 50 tisíc tun. (*Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*) Pohled na bizarní agendu stalinistického „think tanku“ poodkrývá svědectví jednoho ze členů ÚV, který popisuje své zděšení, když na prvním zasedání výboru, jehož se účastnil, řešili šedesátiletí stalinisté, co dělat s nedostatkem hygienických vložek na trhu. „Řešení“ se tehdy našlo, jeden ze starých kádrů nakonec navrhl, že budou-li se vyrábět užší, lze jich vyprodukovat víc. (*Vítězové? Porážení?*)

¹⁶ A tuhle svou „výhrůzku“ v listopadu 1989 dodržela.

¹⁷ Jeden československý stalinista vyjádřil nad lahví vodky v Moskvě zoufalství své strany bez skrupulí. Je přece jasné, že ČSSR nebyla pod SSSR nikdy samostatná – a nikdy samostatná nebude, sdělil vyčítavě moskevskému soudruhovi, to teď tedy mám, když nás odmítá vést SSSR, sebrat Svatoplukovy pruty a připlazit se s nimi do Bonnu k západoněmeckému kancléři Kohlovi? (*Vítězové? Porážení?*)

A co víc, Gorbačovova „glasnost“ československé vedení ohrožovala přímo existenčně: Implicitně totiž otevírala otázku roku 1968. A protože byli vládnoucími činitelé produktem okupace a normalizace, bylo zřejmé, že jakákoli revize hodnocení roku 1968 by je smetla.¹⁸

Do toho se Prahou prohnala od konce září 1989 „německá otázka“. Když přes západoněmeckou ambasádu v Praze emigrovalo do SRN od konce září do 8. listopadu podle oficiálních údajů na 42 tisíc východních Němců, nezůstaly po nich jen stovky opuštěných osobních automobilů, které v Praze na své cestě za kapitalistickou demokracií ochotně nechali: Pražané byli svědky praktického odmítnutí života v „socialismu“. A když v Německu následovaly stotisícové manifestace a spadla Berlínská zeď, bylo československým stalinistům zřejmé, že tvrdě stalinistická osa Berlín – Praha – Bukurešť (která by se „socialismu“ nevzdala tak snadno jako Varšava a Budapešť) nebude realitou.

Tep doby se stával zajímavější.

Na severu Čech proběhlo několik demonstrací za lepší životní prostředí, které nebyly organizovány disentem, ale místními, především mladými, lidmi.¹⁹ A i disent měl nakonec důvod ke spokojenosti. „Aktivizovala se celá kulturní obec (...) přidala se nejen kulturní, ale i vědecká veřejnost. Disidenti už nežili v ghettu. Společnost byla už před 17. listopadem v pohybu. Vznikly normální kontakty s herci, s vědci, s výtvarníky i se studenty,“ vzpomínal později opoziční aktivista Jan Ruml.²⁰ Petici Několik vět podepsalo na 40 tisíc lidí a opozice plánovala na 10. prosince veřejné setkání všech jejích signatářů v Praze, podle některých (ex post alibistických?) svědectví z druhé strany pak chystala na prosinec sjezd i KSČ, aby na něm „pokrokově“ otevřela kontroverzní témata jako zrušení vedoucí úlohy strany.

Schůze však nakonec probíhaly v listopadu docela jiné, protože dobu zralou pro změnu popostrčila studentská demonstrace 17. listopadu. A pro měnící se duch doby je příznačné, že i když byla pro stát problematická manifestace iniciována nezávislou studentskou skupinou, zaštitil ji Socialistický svaz mládeže a schválil ji Městský i Ústřední výbor KSČ.

¹⁸ K rozporům, které změna jeho politiky přinesla, se SSSR samozřejmě nechtěl hlásit. Na vyčítavé apely tehdejšího pro-reformně orientovaného mluvčího vlády Miroslava Pavla, že má SSSR zodpovědnost za normalizační vedení v ČSSR, které koneckonců dosadil, v květnu 1989 jeden z moskevských činitelů odpověděl se smíchem: “Vy byste byli nejradši, kdybychom si je zase na tancích odvezli zpátky!” (Oskar Krejčí: *Proč to prasklo*)

¹⁹ Autorem letáku, který zval na první z nich, byl šestnáctiletý učeň. Shromáždění se účastnili především učňové, středoškoláci a punková subkultura. (Miroslav Vaněk a kol.: *Ostrůvky svobody*)

²⁰ *10 pražských dnů*.

IV. Anatomie jednoho předání moci

Fakt, že listopadová změna nešla proti proudu dějin, však neznamená, že bychom měli umenšovat roli samotných jejích aktérů. Přes svůj kontinuální průběh totiž události opozici nezbavovaly povinnosti změnu velmi pečlivě promýšlet a manažovat.

Situace od ní přitom nevyžadovala jen talent pro taktizování a improvizaci ohledně *okamžitých* kroků s bezprostředně viditelným výsledkem (pokud šlo zatlačení KSČ).²¹

Z jejího úhlu pohledu šlo o daleko víc.

Ve chvíli, kdy se již stávalo (i jí) čím dál tím víc zřejmým, že jde především o to, „co potom“, o formování *budoucího* politicko-ekonomického uspořádání, musela opozice navíc zvládnout přechod k efektivnějšímu způsobu vykořisťování pracovní síly a moderní, demokratické formě kapitalistické dominance nad proletariátem tak, aby z pádu lidově-demokratického zřízení vyšla jako příští vládnoucí moc co nejsilnější.

Chceme-li se pokusit odpovědět, jak svou úlohu opozice v listopadu zvládla, ale hlavně, zda se ve víru listopadového dění našla a prosadila jako nezávislá síla dělnická třída, musíme věnovat následující řádky *konkrétní anatomii listopadové změny*.

OF a studenti: předvoj a jeho „brutální síla“ na vodítku

Události odstartovalo potlačení studentské demonstrace 17. listopadu. Ještě téhož večera se studenti začínají organizovat k protestům: ač neměli se stávkovou akcí nikdy žádné zkušenosti, rozhodují se pro okupační stávku a hledají spojení. Stanou se jím pražští herci. Jednak s nimi nejrozhodnější studenti (z DAMU) již byli ve styku, jednak měli herci přidanou hodnotu popularity a potom hlavně – byli s veřejností v divadlech v kontaktu a mohli ji tak ovlivňovat.

Právě tyto dvě skupiny, studenti a herci, jsou silami, které stojí u zrodu Listopadu. Následující den, sobota 18. listopadu, je zcela v jejich režii. Když se na jejich společné setkání dostaví se stanoviskem Charty 77 jeden z jejich mluvčích, je prohlášením studentů zaskočen: studentské postoje jsou nevýslovně radikálnější než defenzivní, rutinně a bez předvídavosti napsané prohlášení Charty 77. Stanovisko disidentů je tak moc „mimo“ (s ohledem na běh událostí zastaralé), že ho jejich mluvčí ani nepřečte (den na to se ovšem stane osnovou pro zakládací prohlášení OF).

V začátku listopadových událostí tak skutečně bylo jedinou alternativou k politice disidentů studentské hnutí.²² A nejen to, bylo v mnoha ohledech napřed: jak co se

²¹ Přece jen, federální premiér Ladislav Adamec hrající sólo hru byl pro opozici těžším a chytřejším soupeřem než neschopná KSČ.

²² Postupně v něm ale převládá tábor umírněných (studentů z technických a přírodovědeckých škol) nad „radikály“ ze škol uměleckých.

týká strategie (zatímco se disidenti a posléze OF jako jejich produkt všude zaklínalo dialogem, studenti zdůrazňovali, že pro něj již není prostor), tak pokud jde o program a budování organizačních struktur.

Byť se ale studentské hnutí snažilo oslovit celou společnost,²³ *tvůrcem a reprezentantem společenského konsensu* se nestalo. Tahle role připadla až OF, respektive OF se jí zmocnilo tím, že se mu podařilo *postavit se do čela pražských ulic a zahájit jednání s mocí*.

Občanské fórum, skutečný předvoj listopadové změny, bylo založeno v neděli 19. listopadu v Činoherním klubu. Jeho vznik připravili disidenti z Charty 77 a vzniklo jako uskupení sdružující disidenty, herce i zástupce církví a „vyjadřující vůli 40 tisíc signatářů Několika vět“.

O den později se bez něj ještě obejde první, spontánní dvousettisícová demonstrace (projev na ní má předseda Socialistického svazu mládeže Vasil Mohorita!), hned po ní si ale OF vytýčuje za svůj cíl a prioritu *manifestace ovládnout*.

To se mu daří již o den později a od té doby masové dění na ulicích diriguje. Nenásilné manifestace v režii OF přitom mají daleko do otevřeného, diskusního hydeparku. Naopak. Mají precizní dramaturgii: jsou pečlivě připravovaným *spektáklem*, organizovanou show, práce s davem nese doslova divadelní rukopis a cit pro detail.

Shromáždění nesmí trvat déle než něco přes hodinu („Lidé se nesměli unavit, museli být pořád v jakémsi napětí,“ vysvětloval později klíčový aktivista OF Alexandr Vondra²⁴), řečníci jsou předem vybíráni, na tribuně se z public relations důvodů objevují i herci, sportovci a zpěváci, jejichž morální akcie v ony dny rostou ke hvězdám, celebrity známé ze stalinistických médií i osobnosti z emigrace či disentu, občas vědec či dělník. Dramaturgova ruka dbá na to, aby výsledný dojem splnil zadání ve všech aspektech, věnuje se vyváženému sladění projevů a písniček (ještě jednou Vondra: Aby lidi věděli, že nejsme suchaři jako komunističtí partajníci a umíme se bavit²⁵), pohrává si s emocemi a dávákuje do davu s trikolórami pod pódiem národní patos.

A stejně jako dokáže OF ovládnout manifestace (a po sedmi dnech je v Praze ukončit, přičemž je jeho embargo ulic respektováno), dokáže se prosadit do pozice hegemona též ve vyjednávání se stalinistickou mocí. S federálním premiérem Adamcem se setkává už 21. listopadu.

Co se ale mezitím vlastně stalo se studenty? V tandemu s OF tvořili ten radikálnější prvek,²⁶ který požadoval rychlejší a méně kompromisnický spád zúčtování s „komunismem“, prvek, s nímž OF často nesouhlasilo a který nechtělo příliš pouštět ke slovu.

²³ Nechtěli jsme opakovat chybu z osmašedesátého, kdy zůstali studenti osamoceni, za nejdůležitější jsme tedy považovali propojit a oslovit všechno obyvatelstvo, vysvětluje jeden ze studentských vůdců Šimon Pánek. (*10 pražských dnů*)

²⁴ *10 pražských dnů*.

²⁵ *Tamtéž*.

²⁶ Navíc se studenti jen postupně a obtížně přemlouvali k podpoře OF. První dny OF považovali jen za další „chartistickou skupinku“, přičemž k chartistům chovali skepsi.

Vztah OF ke studentskému hnutí byl ale plastičtější a delikátní. Jakkoli je OF nechtělo nechat do ničeho mluvit, vědělo, že s nimi musí počítat. „... i když jsme někdy cítili, že studenti nejdou správnou cestou, zůstali jsme s nimi raději celou noc, přeli jsme se, ale nikdy jsme je nelámali,“ říká další představitel OF Petr Pithart.²⁷

Trpělivý vztah, který musel mít hegemon společenské opozice k „radikálům“, nevycházel jen z morální autority, kterou studenti jako „ti, co začali revoluci“, ve společnosti požívali. Pozice studentů byla ve vztahu k OF silná, jak přiznává sám Pithart, i z čistě praktických důvodů: studenti byli totiž mobilní infrastrukturou celého hnutí. Zejména v době, kdy byla opozice ignorovaná či pomlouvaná médii, hráli studenti zcela nezastupitelnou roli. To oni vedli a koordinovali „boj o mysl i srdce lidu“: podnikali a koordinovali výjezdy do měst i malých vesnic v republice, které šířily „sametovou revoluci“,²⁸ to oni zajišťovali distribuci letáků a výlep plakátů...

OF proto vždy věnovalo maximální energii a dlouhé debaty tomu, aby o jejich podporu nepřišlo a navzdory krizím, kterými jejich vzájemný vztah procházel, si je udrželo na své straně. Když se například studenti chtěli 26. listopadu od OF veřejně distancovat kvůli tomu, jak OF řídilo demonstraci na Letné,²⁹ vyvolalo to v OF paniku a jeho vedení obětovalo maximální péči tomu, aby studentům jejich záměr rozmluvilo. S podobným úsilím OF studenty 2. a 3. prosince trpělivě, byť rázně přesvědčovalo, aby nepokračovali ve stávce.³⁰

Pithartův pohled na partnerství OF – studenti doplňuje, nebo spíše koriguje studentský vůdce Martin Klíma: „Když si studenti postaví hlavu, je třeba jim vyhovět, ale dělalo se to vysloveně s nechuť. (...) Vždy jsme měli pocit, že se na studenty dívají jako na brutální sílu, kterou lze nasměrovat a ona prorazí cestu. Později jsme tou silou už ani nebyli.“³¹ „Divoký“ komponent procesu předávání moci byl potřeba skutečně hlavně v prvních dnech po 17. listopadu.

Význam studentů klesá už po generální stávce 27. listopadu. Zástupci studentského koordinačního centra nebyli zváni na důležitá jednání OF (na nichž se dojednávala strategie jednání s federálním premiérem Adamcem a požadavky na vládu) a nebyli

²⁷ 10 pražských dnů.

²⁸ „Agitovat, probouzet a informovat; vyjížděl společně student, herec a sportovec, což bylo šťastné spojení, které mělo největší šanci skutečně zapůsobit na široké masy. Šlo opravdu o jakousi informační válku...“ říká Pánek s tím, že disent nemohl tuhle roli plnit, protože společnost mu stále nedůvěřovala a považovala ho za „rozvraceče“. (10 pražských dnů) Obzvláštní péči přitom věnovala Praha hornické Ostravě a Plzni, kde sídlila Škodovka: „Tam musejí jet osobnosti, na které lidi dají.“ (Miroslav Anton: Listopad 1989 v Plzni)

²⁹ Kritizovali například nadměru řečníků z Charty 77, manipulativní a populistické moderování akce knězem Václavem Malým, ale i nedemokratické praktiky OF, když neposkytlo prostor zástupcům pražských komunistů.

³⁰ Nakonec úspěšně, byť je nakrátko. Ukončení stávky nakonec hájili s OF i studenti vysoké ekonomické, stavební i ČVUT. Nejrozhodněji proti byli studenti AMU – a ti také prokázali největší sepětí s náladou pražské ulice. Zatímco OF a část studentů argumentovala pro ukončení stávky akceptovatelným složením nově jmenované vlády 15:5, studenti AMU ho označili za pobuřující. Když proti vládě protestovaly i pražské ulice, studenti stávku zase obnovili a OF vládu odmítla.

³¹ 10 pražských dnů.

Alexandr Dubček a Václav Havel si připíjejí na oslavu toho, že odstoupilo vedení KSČ.

ani členy delegace koordinačního centra OF na setkáních rozhodujících politických sil (kde byl paradoxně kromě KSČ i protipól studentského hnutí, tedy SSM).

Sečteno a podtrženo, mluvíme-li o společenské opozici, mluvíme v zásadě o Občanském fóru.

A nejen to.

Mluvíme téměř výlučně o Praze. OF bylo zcela „pražský“ orgán: Regionální Občanská fóra se s centrem OF setkala až 23. prosince, více než měsíc po jeho založení! To neznamená, že by pro průběh předání moci bylo to, co se děje v regionech, nepodstatné. Kdyby se opoziční Praha nemohla opřít o podporu napříč republikou, byla by situace značně komplikovanější, právě proto na venkov vystřelovaly „spanilé jízdy“. Pravdou ale je, že v listopadu a prosinci regiony do vysoké politiky prakticky nezasahovaly. Ostatně, kapitola sama pro sebe je rozdílná společenská listopadová dynamika v Praze a na venkově. Zatímco Praha ožila záhy po 17. listopadu, v mimo-pražských městech (nemluvě o malých městech a vesnicích) převládaly k opozičnímu hnutí rozpaky a nedůvěra.³² Aktivita regionů (spojená s kritikou nedostatečně ofenzivní

³² Jeden z plzeňských studentů vzpomíná, že když se po víkendu v Praze, kde okusil vzrušenou atmosféru formování opozice, vrátil 20. listopadu domů, připadal si mezi lidmi s trikolórou jako symbolem opozičního hnutí na klopě „jako blázen“. Miroslav Anton v knize *Listopad 1989* v Plzni píše, že když se téhož dne pokusil na plzeňském náměstí jeden nezávislý aktivista o kontakt se skupinou dělníků ze Škodovky, „Ťukali si na čelo. Někteří mu doporučili, aby je neprovokoval.“, a uvádí, že když do Plzně přijeli o den později na „spanilou jízdu“ studenti z Prahy, „způsobili skoro šok“ i mezi místními opozičními aktivisty, protože „kategoricky žádali odstoupení některých lidí z politických funkcí a jejich postavení před soud kvůli událostem v roce 1969. Taky vyhlášení generální stávky vypadalo skoro neskutečně“.

politiky centra OF ohledně „dekomunizace“ - odstraňování nomenklaturních struktur – a kritikou nedemokratičnosti rozhodování v OF) stoupne, a spolu s ní i jejich vliv, až na jaře roku 1990 (viz níže).

Za druhé, mluvíme-li o pražském vedení OF, je řeč o orgánu zcela nedělnické kompozice: Stejně jako scházeli dělníci ve výčtu, jímž Jan Ruml dokládal, že disent „proráží z ghetta“, scházeli následně v OF samotném. V tomhle bodě panovala mezi disentem a OF naprostá kontinuita. Když vznikla 11. prosince rada koordinačního centra, seděl v ní jediný dělník.

Za třetí pak mluvíme o orgánu, v němž důležitá rozhodnutí dělali jeho představitelé v jeho nejvyšších patrech, kteří se do nich nedostali volbou (a nebyli odvolatelní). Prakticky o všech zásadních krocích rozhodoval asi desetičlenný krizový štáb (případně rozšířený krizový štáb), jehož jádrem byl Havel plus Vondra a Jiří Křižan jako jeho pobočníci. Jistý vliv pak měla ještě zhruba třicetičlenná akční skupina OF, zatímco plénium, které mělo být prostorem pro kontakt vedení s „členskou“ základnou OF, bylo víc a víc vytěšňováno. Nejenže nemělo rozhodovací pravomoc, postupem času kvůli hektičnosti a překotnému vývoji dělalo vedení OF problém i chodit na plénium svá rozhodnutí vysvětlovat. Plénium bylo odstavováno už po 29. listopadu, v době po 4. prosinci, kdy OF jednalo s vládou o moc, bylo mimo hru takřka kompletně. Zatímco je pravdou, že boje nezačínají hlasováním a zjišťováním většinového postoje (snaha o co nejsilnější jednotu pracujících v boji je předpokladem vítězství, boj ale začíná odhodlaná a rozhodně jednající minorita), realita, která v OF ještě dlouho po 19. listopadu panovala, je důkazem o nedostatku sebe-aktivity jeho aktivistů ze spodnějších pater.

*Jednání federální vlády s Občanským fórem.
Vlevo šéf vlády Ladislav Adamec, vpravo šéf fóra Václav Havel.*

OF poměrně záhy, vlastně hned po generální stávce, poznalo, že bezprostřední tlak ulice již nepotřebuje: úplně vyhovuje, když ho „zmrazí“ a jen jím v případě potřeby při jednání s upadající stalinistickou mocí pohrozí.

A i to, jak se ukázalo, nebylo potřeba. Když se OF, vyzbrojeno vybudovaným společenským konsensem (pořád ne širokým, ale i tak relativně silným a výrazným) zavřelo do jednacích místností s představiteli moci, zjistilo, že na druhé straně kulatých stolů sedí spíše jen trosky stalinistického mocenského monopolu.

Stalinistický aparát: bezmoc mocných

„Je mi líto, ale komu jsme moc vyrvávali? (...) Premiérovi Františku Pitrovi, který na nás čtvrt hodiny s otevřeným plnicím perem naléhal, abychom mu konečně nadiktovali jména našich kandidátů na ministry české vlády, která jsme si však ještě nestačili připravit?“

Petr Pithart v odpovědi³³ na článek sociálního demokrata, ex-disidenta Jaroslava Šabaty, který oslavoval „heroickou revoluci“, jež v roce 1989 „vyrvala moc“ z rukou jejích stalinistických držitelů³⁴

Reformní část KSČ neměla dost sil na to, aby se v Listopadu prosadila jako dirigent nevyhnutelné modernizace ekonomiky a politiky, a konzervativní stranická většina neměla už vůbec na to, aby snad uhájila předlistopadové status quo.³⁵

Na svůj osvědčený nástroj, represí, nemohla strana tvářit v tvář statisícovým pražským demonstracím vsadit, o slabosti režimu ale svědčí už to, že k represí nesáhl ani během prvních dvou dnů po 17. listopadu, kdy hnutí teprve vznikalo: bezpečnostní síly nerozehnaly spontánní demonstrace v sobotu a neděli na Václavském náměstí (jehož dobytí veřejností mělo značný symbolický význam) ani se nesnažily zabránit organizování debat v divadlech.

S myšlenkou na ozbrojené potlačení hnutí koketovala armáda, strana k němu ale nesáhla. Nedošlo ani k nasazení LM: Nejprve je sice do Prahy povolala, ale v noci z 21. na 22. listopadu je odvolala. Čtyři tisícovky milicionářů, které do Prahy přesto doputovaly, byly poslány domů. Do situace navíc neintervenoval ani Sovětský svaz, nedošlo na vyhrůžky hospodářskými sankcemi za dezerci ze „socialistického“ tábora, zastavením ropy, natož vojenskou „pomocí“.³⁶

³³ *Devětaosmdesátý bez „neořečí“ (Literární noviny, 5. 1. 2004).*

³⁴ *Piha na Pithartově kráse (Literární noviny, 2003).*

³⁵ OF v šachové partii s protivníkem nejprve využilo proreformního Adamce, který kopal za sebe, ne za ÚV KSČ, proti tvrdým stalinistům, a poté dostal mat i on.

³⁶ Zatímco sovětský velvyslanec v listopadu 1989 studentům přislíbil, že se ze strany SSSR nemají čeho bát, intervenovat nechtělo ani velvyslanectví USA. Americký velvyslanec nechtěl studentům ani okopírovat jejich prohlášení: „Bohužel, pánové... I tak nás vaše vláda stále obviňuje z aktivní podpory protivládních sil...“ Na otázku, zda se mohou alespoň, v případě potřeby, schovat na americké ambasádě před stalinistickými tanky, přikývl, ale dodal: „Co nám zbývá...“ (*10 pražských dnů*)

Samozřejmě to neznamená, že by se stalinisté nesnažili na vývoj reagovat vůbec nijak. V prvních dnech jejich taktika obnášela: eliminaci vstupu „nežádoucích elementů“ do továren (bezpečnost zastavovala auta „spanilých jízď“ mířících na venkov, zabavovala materiály, milicionáři a odboráři je nepouštěli do podniků...); vrazení klínu mezi studentské hnutí a OF; poukazovat na to, že je OF demagogické a manipuluje s lidmi; udržení základních organizací strany a milicí v továrnách; zakládání „demokratických fór komunistů“ jako konkurence Občanských fór a stávkových výborů, která měla jejich vliv umenšit; pronikání do Občanských fór či vytváření vlastních, alternativních Občanských fór (například v hornickém Ostravsku); navodit atmosféru spolupráce mezi KSČ a OF.

Záhy se však ukázalo, že KSČ není živou organizací, která by mohla převzít iniciativu a dokázala být způsobilým soupeřem opozice. Krize stalinismu byla hlubší, než se zdálo.

O co se strana, jejíž „vedoucí úloha“ existovala jen napsaná na papíře ústavy, mohla vlastně opírat?

V nižších, místních úrovních strany panovala v listopadu 1989 bezradnost, co dělat, a čekání na instrukce shora (které buď nepřicházely vůbec, nebo zcela protichůdné a neadekvátní realitě), ale též nedůvěra k vlastní partaji. Nedůvěra, která samozřejmě nevznikla až s násilným rozeznáním studentské demonstrace: Dovolíme-li si se zdravou dávkou odstupu ocitovat výsledky výzkumu z května roku 1989, pak se 57 procent členů KSČ a 52 procent jejich funkcionářů domnívalo, že činitelé, kteří řídí v ČSSR „přestavbu“, nejsou zárukou její úspěšné realizace; v červnu téhož roku pak jiné šetření odhalilo, že znovu by do strany vstoupilo jen 46 procent jejich členů, zatímco 29 procent by nevstoupilo a 25 procent nevědělo.³⁷

Mohla se poté KSČ opřít o ekonomickou základnu své nadvlády, o státní vlastnický monopol a jí dosazené manažery, kteří s ním byli, co se materiálních zájmů týče, srostlí? Na stránkách této brožury se zaměřujeme na anatomii několika listopadových a prosincových týdnů roku 1989 a na političtější aspekty přechodu a nemáme zde dostatek prostoru (a zatím ani dost detailních znalostí o konkrétním provozu předlistopadového hospodářství), abychom se mohli věnovat otázce ekonomické povahy stalinismu v Československu. Proto musíme znovu odkázat na text, který k tomuto tématu vydáme.

Už tady však stojí za to předeslat, že stalinistickou ekonomiku nelze pochopit, pokud nedohlédneme dál než za její právní vlastnické formy. Ty nám o materiálních, faktických vztazích v konkrétním procesu výroby a oběhu moc neřeknou. Ať už byl totiž *de iure* stav jakýkoli, i před listopadem v ČSSR operovaly individuální kapitály, jejichž správci se chovali jako jejich *de facto* držitelé a které si fakticky konkurovaly (usilovaly o měkký plán, víc investic a zdrojů, nižší restrikce na znečištění životního prostředí atd.)

³⁷ Oskar Krejčí: *Proč to prasklo*.

Do role podnikatelů se stalinistická hospodářská nomenklatura začala stále víc a víc dostávat za normalizace v sedmdesátých a osmdesátých letech: dostávala stále větší autonomii, otevíral se prostor pro iniciativu i pobídky k výkonu – prvky kapitálových zisků. Úspěšnější manažeři si (kromě toho, že dostávali vyšší odměny) posilovali svou moc v rámci ekonomiky proti manažerům konkurenčních kapitálů, mohli si přivlastňovat větší část nadhodnoty ve formě investic atd. Moc těch nejsilnějších z nich, například manažerů podniků zahraničního obchodu (jako byl Chemapol, Ferromet, Motokov, Skloexport, Omnipol...) či velkých strojírenských firem, prorůstala výš – dosazovali své exponenty do centrální plánovací komise či na ústřední výbor strany. Plán tak vznikal podle procesů a tlaků reálné ekonomiky, podle potřeby hodnoty a podle moci jednotlivých kapitálů, jejímiž nositeli manažeři byli.

Stále víc příslušníků nomenklatury se dostávalo skrze své angažmá v podnikových konglomerátech do pozic velkopodnikatelů, rostl počet „socialistických“ milionářů.

Měli zájem na udržení stávajícího režimu?

Proč by? Nedopřával jim tolik autonomie, kolik by chtěli. Scházeli jim trh ne-sešněrovaný dodavatelsko-odběratelskými tabulkami, trpěli nedostatkem deviz, svá privilegia nemohli využít naplno: samozřejmě by uvítali, kdyby mohli i část toho bohatství, které museli akumulovat v podmínkách podvázaného trhu ve formě sociálního kapitálu, shromažďovat ve formě kapitálu peněžního, a samozřejmě by si přáli, aby mohli své bohatství ve formě peněžního kapitálu dále soukromě investovat.

Na základě svých materiálních zájmů svou budoucnost rozhodně nespojovali s předlistopadovou ekonomikou, která jim „dala křídla“, ale přece jen neumožňovala létat příliš vysoko.

Obranou předlistopadového režimu se tedy rozhodně netrápili – soustředili se na ekonomický terén a na to, jak si připravit co nejlepší podmínky pro přechod do liberálnějšího ekonomického režimu. A po jeho nástupu o ně byl zájem – měli informace, kontakty i praxi. Pro zahraniční firmy, které se na nově otevřený trh vydaly, byli nepostradatelnými průvodci, a k podnikům se dostávali snadněji než kdo jiný.

Náměstci ekonomických ministerstev, šéfové a manažeři státních podniků, bankéři i stalinističtí úředníci, kteří stáli v čele krajů a brali je jako své obchodní entity, svého náskoku využili. Být ve vrcholové řídicí funkci za „socialismu“ bylo při přestupu do polistopadového podnikání významným faktorem; v brzkém přechodu mezi významnější podnikatele uspěl po roce 1989 jen nepatrný zlomek lidí, kteří před rokem 1989 nebyli ve straně a současně neměli žádnou pozici v tehdejším managementu.³⁸

³⁸ Vladimír Benáček: *O původu a zdrojích proměn české podnikatelské elity. Lidé města*, č. 1, 2008.

Dělnická třída: v zajetí stalinistické zkušenosti a konceptu občanství

Zdůraznili jsme, že historie ani někdejší vládnoucí třída se cílům opozice do cesty nestavěly, to ale neznamená, že by se jednalo o pouhé kuloární předání moci. Občanské fórum nebylo generálem bez vojska, opíralo se o manifestace a veřejnou podporu, ulice byly plné plakátů s výzvami, kritikou KSČ, vtipy i básničkami. Listopad 1989 dal zaznít naději, spontánní solidaritě a kreativitě.

Kde v tom byla dělnická třída?

Pracující na náměstích přítomni samozřejmě byli – a nejen to, příchod kontingentu ČKD pod vedením tehdy ještě kováře Petra Millera na Václavák byl rozhodujícím momentem, jehož váha a význam byly zaznamenány každým a daly stalinismu možná finální úder. Poselství „Král je nahý!“ („komunistická“ strana se zaštiťuje dělníky, ti o ni ale nestojí) zaznamenal každý.

Jako třída se specifickými zájmy však dělníci a dělnice v listopadových událostech přítomni nebyli.

Centrum listopadu 1989 bylo jinde než na pracovištích

*„Shodli se na tom, že pokud se má něco organizovat
ve Škodovce, je nutné spojení s divadelníky a studenty.“*

Svědectví o schůzce dvou škodováků
s nezávislým aktivistou 20. listopadu v Plzni³⁹

Pracující třída listopad 1989 nezahájila, ani se jí nepovedlo prostor uvolněný ochabnutím stalinistického společenského monopolu obsadit s vlastní agendou.

Jedním z mála příkladů, kdy do dění třída intervenovala skrze optiku práce – kapitál byl například leták *„Otázky, které zajímají dělníky“*,⁴⁰ který se objevil na pražských ulicích po 17. listopadu (a který svědčí o tom, že informace o debatovaných ekonomických změnách pronikly i na veřejnost).

Jeho 37 dotazů je výpovědí o tom, jak široký výčet témat lidí do ulic přivedl: týkají se životního prostředí, zásobování léky či nedostatečných kapacit v nemocnicích pro pracující a zdravotních klinik pro stranickou elitu, obsahují ale i body psané z úhlu pohledu, který v listopadu rozhodně nebyl běžný:

*„5. Kdo zavinil takový stav ekonomiky, že nyní vláda počítá se zavíráním hutí,
dolů apod.? Co s uvolněnými lidmi bude? Snad nemají padesátiletí hutníci
a havíři jít dělat do služeb?“*

³⁹ Miroslav Anton: *Listopad 1989 v Plzni*.

⁴⁰ *10 pražských dnů*.

6. Co vyplývá z moratoria staveb, které chce vláda prodloužit na léta? Co bude s miliónem stavbařů? Co bude s vybudovanými kapacitami? Kdo z nás stavbařů se kdy k těmto otázkám směl vyjádřit?

7. Je pravda, že vláda má připravenou variantu, která počítá s 1 miliónem nezaměstnaných?

Leták představuje pokus o pohled na životní podmínky z hlediska zájmů pracující třídy – a jedná se o pohled, který byl v kontextu listopadu 1989 ojedinělý. „Sametové revoluci“ totiž dominovala občanská perspektiva a pracoviště nebyla jejím centrem, fungovala spíše jen jako podpora tomu, co se děje na hlavní scéně, podpora studentům a OF.

Občanské fórum navíc nechtělo vypustit džina z lahve: preferovalo klid a spořádaný průběh „revoluce po pracovní době“, jak ji nazval historik Jan Měchyř.

„Nechtěli jsme, aby lidé stávkovali jen tak. My jsme chtěli, aby události probíhaly klidně, bez ekonomických otřesů,“ vysvětluje aktivista OF Václav Malý, „například přišli za námi z jednoho pražského obvodu, že zavřou všechny obchody. Ostře jsme protestovali a vysvětlili jsme jim, kteří to jistě mysleli dobře, že nechceme, aby docházelo k ekonomickým nesrovnalostem, že je třeba, aby život probíhal dál (...) Proto jsme demonstrace plánovali, aby byly až po pracovní době, aby se nám nemohlo vyčítat, že chceme destrukci, destabilizaci, že chceme, aby nastal ekonomický a společenský chaos.“

Dokonce ani generální stávka neměla bolet – OF vyzvalo, aby byla pouze manifestací. Poslechlo ho 25 procent zaměstnanců, na dvě hodiny přerušilo práci 50 procent, 15 až 20 procent se do ní z vlastní vůle nezapojilo, zbytku nebyla umožněna.⁴¹ Pracující jí nevyužili pro boj na svých pracovištích, který z nich mohl udělat politickou sílu, a akce proběhla tak, jak si OF přálo, ve vši spořádanosti. Pokud se pracující do stávky „nezapojili“ jen připnutím trikolóry na oděv, prostávkovaný čas si odpracovali. Disciplinovanost 15 až 20 tisíc dělníků, kteří se shromáždili v areálu plzeňské Škodovky, byla tak velká, že tato masa lidí ukázněně čekala na svolení vedení podniku a na shromáždění do města na náměstí Republiky se vydala až poté, co ředitel Škodovky dovolil otevřít tovární brány.⁴² Postoj skutečně revoluční!

Hned po stávce OF navíc apeluje: Doba masových manifestací skončila!

Na druhou stranu: na začátku prosince registrovalo Sdružení stávkových výborů na 5 tisíc stávkových výborů. Všimly si výbory v podnicích vnitřních hierarchií, využily situace k boji proti šéfům a manažerům – exponentům stalinistické autority, s nimiž byli v bezprostředním styku? Podle historiků se stávkové výbory zaměřovaly po stávce především na vyšachování a nahrazení stalinistických odborů (nakonec se stávkové výbory v březnu roku 1990 v odbory skutečně transformovaly), mikropohled do továren nám ale práce historiků nenabízejí.

Začátek roku 1990: vlna odvolávání šéfů

Předběhneme-li trochu dobu, uvidíme, že pracoviště ožila zkraje roku 1990, kdy se objevilo množství divokých stávek (jak v klíčových sektorech, jako jsou doly, hutě, tak v jiných – hotely atd.). Většinou souvisely s živelným odvoláváním vedení podniků a představovaly tak velký problém, že o nich musela jednat česká vláda, která varovala, že dosavadní vývoj „ve svých důsledcích vede až k rozpadu řídicích struktur a ohrožuje plynulý chod hospodářství“.⁴³

OF nabádalo místní fóra, aby živelně manažery neodvolávala, „nákaze“ vyslovování nedůvěry se věnoval tisk (někdy s vtipem: „Je se klidně posad“,“

⁴¹ Jan Měchýř: *Velký převrat či snad revoluce sametová?*

⁴² Ředitel Škodovky se ukázal být „uznalým“ partnerem zaměstnanců už předtím. Když pár dnů před stávkou přijal malou skupinu dělníků, přislíbil jim ochotně, že pokud si stávku napracují, mohou si uspořádat v prostoru továrny mítink, a nabídl, že jim jako improvizovanou tribunu nechá přistavit multikáru. Plzeňský aktivista, který listopadové události zaznamenal v knize *Listopad 1989 v Plzni*, to komentuje slovy: „Jednalo se o téměř neuvěřitelný výsledek. Je třeba si uvědomit, že požadavky dokázala prosadit pětice šestice lidí, kteří se ještě před týdnem ani pořádně neznali!“ To nespědí jen o tom, jak se stalinistický šéf podniku ochotně podvolil dynamice doby, ale hlavně o rozsahu dělnické organizovanosti v listopadu 1989 (i před ním) v podniku, který měl 40 tisíc zaměstnanců (!).

⁴³ *Vláda ČR k výměně pracovníků, Rudé právo*, 15. února 1990.

říká dělník kolegovi, „a až šéf zase přijde, že svačina už skončila, vyslovíme mu nedůvěru...“), ale zejména odbory. Ty naopak apelovaly na nutnost „zvýšit nároky vedoucích pracovníků na pracovní kázeň za podpory odborů a zvýšit odpovědnost každého z nás.“

Stávky se ale nepodařilo propojit a nově vzniklé odbory dostaly izolované konflikty postupně pod kontrolu.

Celý tenhle rozporný proces (někdy za vzájemným odvoláváním manažerů nestál hněv dělníků, ale pŕtky mezi vlivnými skupinami usilujícími o kontrolu na podnikem) měl širší konotace i dopady. Do jisté míry souvisel s „emancipací“ místních Občanských fór proti pražskému centru: regionální fóra měla pocit, že „dekomunizace“ nepostupuje dost rychle. Zatímco disidentská část pražského OF tuto „druhou revoluci“ odmítla, Václav Klaus na toto „hnutí“ regionů naskočil, osedlal si ho, zpacifikoval nejradikálnější „anti-komunistické“ křiklouny a stal se hegemonem nejdříve v OF, poté na politické scéně jako takové.

Mrtvá ozvěna roku 1968

Slabost dělnické třídy v listopadu pomůže objasnit fakt, že mohl-li se občanský disent opírat alespoň o jisté vlastní struktury, proletariát na tom byl ještě hůře.

Nepřipravenost třídy souvisela i s tím, že se nemohla opřít o žádnou bojovou zkušenost, kterou by jí přinesla sedmdesátá a osmdesátá léta.

Proletariát v Československu žádný svůj Gdaňsk nezažil.

Jedinou zkušeností, na níž listopadový proces odkazoval, tak byl rok 1968. Z dnešního pohledu, kdy je oficiálním diskursem „sametová revoluce“ oslavována a Pražské jaro ignorováno či shazováno, se spojení mezi oběma procesy nezdá až tak těsné, v listopadu 1989 bylo ale hmatatelné.

Síla dědictví roku 1968 byla tak silná, že dokonce když Československá demokratická iniciativa (ČSDI; marginální,⁴⁴ ale nejpolitickější a nejpravicovější uskupení, které disent vyprodukoval – a ostrakizoval) vydala prohlášení k 17. listopadu, které bylo daleko radikálnější než stanovisko Charty 77 a požadovalo odstoupení vlády, měli podle něj třetinu míst v požadované nové, přechodné vládě obsadit... „socialističtí“ reformátoři z Pražského jara!

⁴⁴ Během roku 1989 měla ČSDI ambice „upgradeovat“ nezávislou opozici a být konkurentem nepolitické Charty 77. Zdůvodnění, jímž šéf ČSDI Emanuel Mandler vysvětloval, proč se to nepovedlo, má jistou relevanci pro pochopení společenské kompozice prostředí, z něhož opozice rekrutovala nové síly: S Havlem jsme prohráli kvůli tomu, že jsem se povedlo kontaktovat kulturní kruhy, říká Mandler v knize *10 pražských dnů*.

Rok 1968 svým způsobem respektovala i stalinistická KSČ. A to nejen proto, že ji strašil jako historický kostlivec ve skříni (v květnu 1989 odpovědělo 43 procent členů strany, že rok 1968 nebyl pokusem o likvidaci socialismu, a 60 procent mělo za to, že po srpnu 1968 bylo řadě lidí neprávem ublíženo⁴⁵). Vedení KSČ považovalo Pražské jaro za přítomné, aktuální nebezpečí. Daleko víc než disidentů z Charty 77 a dalších nezávislých skupin se obávali vyloučených reformních „komunistů“ z Klubu za socialistickou přestavbu Obroda.⁴⁶ Disidenti byli pro KSČ amatéři, ale osmašedesátníky, politické matadory se zkušenostmi z vysokých funkcí, vedení KSČ považovalo (zejména v podmínkách „perestrojky“ a „glasnosti“) za nebezpečného protivníka v boji o moc.⁴⁷

Rok 1968 nemohla ignorovat ani opozice: pro ni znamenal symbol, který bylo možné využít, v žádném případě však nechtěla připustit, aby byly hloubka a rozsah změn, k nimž směřovala, odkazem roku 1968 omezeny. Pravicoví ekonomové působící v OF nemínili být zajatci historie a ve svých pamětech na Listopad bez obalu přiznávají, že pokud jde o vysmívané i nebezpečné dědictví Pražského jara, jejich strategií bylo: využít a překročit. I pro ně znamenal rok 1968 přítomnou hrozbu. Tak jako se bálo vedení KSČ spíše osmašedesátníků než disidentů, tak se vedení OF bálo spíše než KSČ reformních „komunistů“, přesněji řečeno toho, aby jim osmašedesátníci z Obrody nevyfoukli iniciativu a neuzavřeli dohodu s KSČ, která by listopadový proces zmrazila (viz níže).

A do třetice byl rok 1968 se svou naivní samosprávnou ideologií a demokratickým „socialismem“ jediným referenčním bodem pro kohokoli, kdo byl nalevo od KSČ. Jenže ani na téhle reformistické úrovni z něj v praktickém smyslu nezůstalo nic. Klub Obroda byl od dělnické třídy zcela odtržený jak generačně, tak svou praxí:⁴⁸ byl uskupením někdejších funkcionářů KSČ, kteří spíš usilovali o to, aby jejich mateřská strana po letech uznala, že se mylila, omluvila se a jim se dostalo osobní a politické satisfakce.

Po reformistickém roce 1968 toho zůstalo jen málo.⁴⁹

⁴⁵ Oskar Krejčí: *Proč to prasklo*.

⁴⁶ Svě založení ohlásil prohlášením v únoru 1989.

⁴⁷ *Návrhy na využití politických prostředků proti domácím a zahraničním silám útočícím na socialistické společenské zřízení* připravené pro schůzi předsednictva ÚV KSČ 17. listopadu 1989 (Oskar Krejčí: *Proč to prasklo*).

⁴⁸ Pro férovost ale dodejme, že stalinisté členům Obrody kontakt s dělnickou třídou ztěžovali, jak nám sdělil jeden soudruh. Poté, co byli vyhozeni ze svých stranických, podnikových či akademických postů, bývali umísťováni na dělnické profese tak, aby byli od kolegů co nejvíc izolováni, tak tomu prý bylo například právě v plzeňské Škodovce.

⁴⁹ Objevily-li se někde v listopadu 1989 marginální pokusy na myšlenky podnikové samosprávy roku 1968 navázat, tak jako právě v plzeňské Škodovce (stáli za nimi právě osmašedesátníci), byly jen planým pokusem a neměly šanci do chodu událostí promluvit.

Brblání, petice i hrozby stávkou

Pohled na situaci na pracovištích těsně před listopadem 1989 nabízí 186 situačních zpráv, které začal od března 1989 odevzdávat na pokyn ministerstva vnitra Sbor národní bezpečnosti. Zcela jistě nejsou kompletním výčtem případů „negativních názorů a nálad“ na pracovištích, vypovídají ale aspoň typově o tom, na jaké problémy a jak třída reagovala.

Frekventované vlny fám vyjadřovaly rostoucí obavy o životní úroveň a týkaly se celého spektra zboží, od tisku, stavebního materiálu, elektroniky až po potraviny a byty.

Jako červená niť se zprávami táhne brblání a verbální nesouhlas: dělníci podle bezpečnosti využívali ke kritice stranických schůzí („Jelikož organizátoři nezládli situaci, bylo nutné aktiv předčasně ukončit.“ ZŤS Martin, červenec), udavači zaznamenávají názory, že „věci se neřeší ku prospěchu dělnické třídy, ti nahoře mají výhody“, „komunisté by se měli podívat pravdě do očí“, „přestavbu odnesou jen dělníci“, „při dobré volbě kamarádů je možné prochlastat se až k Řádu práce“, „odbory jsou pasivní, neumějí se nás zastat“.

Ve Škodě České Budějovice se v březnu dělníci domáhali zvýšení tarifů o 50 procent kvůli inflaci petící.

V Niklové huti v Seredi vyhrožují dělníci hromadnou výpověď kvůli platům, psala zpráva z května, červenová potom zmiňovala, že v Průmyslových stavbách Brno hrozí odchod 600 dělníků, včetně funkcionářů ROH, kvůli mzdové a kádrové politice. Kvůli tomu, že jim pro nepříznivé hospodářské výsledky podniku nebyly vyplaceny prémie a podíly a že polští dělníci dostávají více než dvojnásobné platy, bylo podáno od začátku roku do března 170 žádostí o rozvázání pracovního poměru v Západoslovenských cementárnách a vápenkách Rohožník.

Několikrát udavači zaznamenali hrozby stávkou: V květnu vyhrožují havíři z uranových dolů v západních Čechách, že „po vzoru Kosova sfárají do podzemí a nevyfárají“, v červnu byli „údajně ochotni stávkovat“ kvůli odbouření přesčasů, k nimž došlo kvůli snížení ekonomických nákladů, horníci dolu Rudý říjen v Ostravě-Heřmanicích, v srpnu „ultimativně požadují“ kvůli „mzdovému a sociálnímu zabezpečení“ a „nevyhovujícím pracovním podmínkám“ dělníci ZŤS Martin, „aby do 15 dnů začalo jednání o odstranění nedostatků, jinak že zastaví práci“. Horníci v ČSSR si všimli i stávek svých kolegů v SSSR: v souvislosti se stávkami v dolech v SSSR, píše jedna z červencových zpráv, „horníci Dolu 1. Máj v Karviné zastávají stanovisko, že jen tímto způsobem lze dosáhnout zlepšení sociálních a pracovních

podmínek. Když jsou pak srpnu mezi lamači v Uranových dolech u Žďáru nad Sázavou „rozšiřovány informace o podstatném snižování počtu zaměstnanců“, „objevily se i názory, že podle vzoru SSSR by se mělo zvážít, zda eventuální stávky napomohou oddálení omezení a ukončení těžby“.

Někde k prerušení práce skutečně došlo: V květnu udavači informují, že v závodě Rožňava Agrozetu Brno „po dobu několika hodin v dosud přesně nezjištěných dnech dělníci montáže na znak protestu“ s hospodářskou situací podniku „nepracovali“, „informační zdroje situaci charakterizují jako ‘tichou stávku’“. V Závoděch těžkého strojírenství Komárno byla marginální stávka dokonce úspěšná: ve dnech 3. a 4. srpna nenastoupilo do zaměstnání osm pracovníků a „jako důvod uvedli snížení průměrného výdělku“. „Dne 7. srpna rozhodlo vedení závodu, že uvedeným pracovníkům bude zabezpečena kompenzace mezd, a oni obnovili práci.“

Třída přitom reagovala na celou řadu problémů: od (údajného) zdražování přes pracovní podmínky, mzdovou otázku až hrozby propouštění. Dělníci využívali ke kritice schůze, na nichž měli podle záměru stalinistických organizátorů odsoudit Několik vět, speciální otázkou byli migrantští pracující z Polska (brali více peněz za stejnou práci) a maďarští a polští občané, kteří „v ČSSR skupovali spotřební zboží“.

Protože můžeme předpokládat, že se do zpráv dostaly ty nejvážnější případy, není soupis „incidentů“ na pracovištích ani jejich intenzita zcela jistě nijak ohromující (navíc, hrozby se podle bezpečnosti nezrealizovaly), svědčí ale o tom, že vztah dělnické třídy k jejím životním a pracovním podmínkám nebyl idylický a že ekonomickou i politickou krizi stalinismu reflektovala. Zároveň jsou ale zprávy i dokladem toho, že nespokojenost proletariátu nestihla před listopadem 1989 nalézt ve větším měřítku *organizovanější podobu*.

Dvě strany téže mince: stalinistická hyperpolitizace a disidentská „nepolitická politika“

Ptáme-li se po tom, v jaké kondici zastihl dělnickou třídu listopad 1989, je na místě zastavit se ještě u povahy politiky za stalinismu.

Zkušenost proletariátu v Československu před listopadem 1989 byla zkušeností života v podmínkách absence moderní demokracie, života ve státu, v němž nebyla dokončena separace mezi politickým životem a občanskou společností, který nedis-

ponoval nejrozmanitějšími mechanismy na kanalizaci vnitřních rozporů, které má ve svých službách kapitalistická demokracie.

Je-li občanská společnost v *nejširším smyslu slova* jakýmsi „airbagem“, který dokáže kapitalistické demokracie chránit před tisíce otřesy, byl stalinistický režim tím křehčí, že podobný „polštář“ neměl. Vše, co dokáže v kapitalistické demokracii integrovat uvnitř systému trh, státní či nevládní instituce, neslo za stalinismu znamení něčeho, co pro systém představuje politické ohrožení.

Řečeno slovy Václava Havla z jeho knihy *Moc bezmocných* z roku 1978 (kterou stojí za to připomenout, protože se stala jakýmsi kánonem „neideologické ideologie“ disentu): „V podmínkách, kdy byla zrušena politika jako oblast lidské činnosti, v takových podmínkách, kdy byla vyhozena dveřmi, jako by se vracela oknem; všechno se stává kryptopolitické, polopolitické.“

Skutečně: Stejně jako před listopadem 1989 získával politický rozměr nedostatek toaletního papíru, televizorů či hygienických vložek, stávaly se politikou absence v práci i výroba zmetků, politickým projevem byly neúčast na veřejných rituálech typu Prvního máje, kritika plýtvání zdroji ve výrobě i dlouhé vlasy, punc protirežimního protestu nabývalo upozorňování na špatné životní prostředí i poslech „závadné“ muziky... To vše získávalo automaticky, a priori, „politický“, „antisocialistický“ význam.

Za stalinismu dostávaly jako by politický rozměr i samotné *perspektivy občanské společnosti*.

Ostatně, právě k ní, k lidským právům a participaci společenských iniciativ na správě veřejného života, se vztahovala většina disentu.

Politické (pravicové i levicové) skupinky v něm skomíraly jen na okraji, dominantně ho zastupoval koncept „nepolitické politiky“ Václava Havla, vyjádřený především v *Moci bezmocných*. Byl existenciální vzpourou jedince proti odcizeným byrokratickým strukturám a hierarchiím, proti „samopohybu“ technokratické a konzumní civilizace. Havel odmítl systémovou změnu (nejde o strukturální problém, ale o konkrétního člověka) a volal po „negaci systému v sobě samých“ a „životě v pravdě“.

Jenže zatímco hyperpolitizace produkovaná stalinismem znamenala, že politický rozměr dostávalo cokoli, i Havlův „život v pravdě“, znamenalo to též, že v takovém rámci proletariát *těžkopádněji* hledal *svou vlastní* politickou agendu, hůře rozpoznával, jaké rozpory jsou specifické pro něj jako společenskou třídu s „radikálními okovy“.⁵⁰

A nerozpoznává-li proletariát sám sebe jako zvláštní třídu se zvláštními zájmy, hrozí, že bude vtažen demokratickou agendou. Že se navzdory *třídnímu* antagonismu, který denně bezprostředně zažívá v práci i společnosti, politicky rozpustí se v požadavcích *občanské* společnosti za svobodné volby a rovnost před zákonem.

⁵⁰ Karel Marx: *Úvod ke kritice Hegelovy filozofie práva*.

Změna jako pokojný proces: od dialogu k moci

V situaci, kdy ležela moc na ulici, bylo přesto pro vedení „sametové revoluce“ případné autonomní angažmá dělnické třídy v běžících událostech nebezpečím. Občanské fórum vytěsnilo a usměrňovalo studentské hnutí jako sílu v pohybu, implicitně ale jako by jeho kroky myslely i na to, nenechat nastoupit na scénu jiného potenciálního aktéra (který byl dosud především štafáží): dělnickou třídu. Na to, nedat jí příležitost, aby se na společenskou dynamiku podívala z pohledu svých *specifických* zájmů a artikulovala je politicky.

Jedním z nejvýraznějších znaků strategie OF byl jeho důraz na pozvolnost změny. OF se od začátku pečlivě vyhýbalo přílišné radikalitě. Když Mandler z ČSDI⁵¹ požadoval po 17. listopadu okamžitou demisi vlády, chartista Vondra reagoval skutečně „revolučně“: „A s kým bychom jednali?“ Snahy představitelů OF vyhnout se za každou cenu ústavní krizi se mohou zdát vtipné, díváme-li se na ně jako na revolucionáře. Vidíme-li v nich ale též budoucí vládcy, kteří se chtějí vyhnout zbytečným společenským turbulencím, má jejich péče o kontinuitu změny smysl.

Počáteční zdráhání se OF, pokud jde o převzetí moci, pak navíc též konvenovalo s „nepolitickou politikou“. Ještě 1. prosince Havel prohlašuje: „My jsme kontrolou moci, garantem, že moc bude zařizovat uskutečnění společenských ideálů, včetně svobodných voleb. Ale nejsme ti, kteří chtějí participovat na moci. Nás to neustále zaskakuje.“⁵²

Své zástupce do (české) vlády tak předvoj nové moci vysílá až tři týdny po 17. listopadu – a to na naléhavou prosbu stalinistického premiéra! Téhož dne dochází na nočním jednání OF k zásadnímu obratu, který vedl opozici k tomu, aby vyslala své zástupce i do federální vlády.

K významné změně v postoji OF došlo na základě čtyř důvodů:

Zprvė hrála roli obava, že se federální premiér Adamec dohodne s osmašedesátníky z Obrody, a OF tak vyšachuje.

Zadruhé změnila poměr sil intervence ekonomů z Prognostického ústavu, kteří vnesli do OF silný tah na branku: Václav Klaus prohlašuje, že on a jeho kolega Vladimír Dlouhý byl „před třemi týdny“ „špičkou světových ekonomů“ vybrán do „rescue teamu“ pod hlavičkou OSN, což má být „záchranný tým pro východní Evropu, který by zachránil ekonomiku Sovětského svazu, Polska, Maďarska, Jugoslávie a Československa. (...) Takže my jako se tím trochu zabýváme.“

Sebevědomé mocenské aspirace ekonomové vysvětlili obavou z dopadu KSČ již schválených ekonomických reforem, které měly začít fungovat od 1. ledna 1990, a z toho, co by mohla vláda bez zastoupení OF napáchat, čekala-li by opozice mimo vládu až do prvních svobodných voleb. „Ta myšlenka (...) nechme tu vládu, ať udělá cokoli

⁵¹ Když jsme výše psali, že jedinou reálnou alternativou k politickým krokům bylo studentské hnutí, byla tou druhou, nereálnou, počátkem listopadu okrajová ČSDI.

⁵² Jiří Suk: *Labyrintem revoluce*.

Shromáždění v chemičce v Ústí nad Labem.

do voleb,“ uvedl Klaus, „to se nesmí stát.“⁵³ Havel souhlasil: „Ono běží o dost, protože od 1. ledna má existovat ten nový mechanismus, o kterém všichni říkají, že to zachrání, ale který to může všechno zničit (...) Do 1. ledna to určitě musí vzít do ruky pořádní ekonomové, všechna ta ministerstva.“⁵⁴

Třetím silným motivem pro vstup do vlády byl strach z nálady ulice, která opozici tlačila, aby „do toho šla“. Kdyby se stalinisté nezačali z vlády odstraňovat, hrozila by podle Havla „krveprolití, bouře, nekontrolované stávky a OF bude svrženo a nebude žádný partner, který by s nimi jednal (...) Nepřehledná krize, živelné stávkové hnutí, zmatek.“⁵⁵

Nešlo ale jen o to, dát veřejnosti signál, že předvoj změny šlape KSČ na paty, OF muselo též myslet na to, že zanedlouho bude ono samo příštím mocí – a mělo by si tedy zajistit co nejochotnější dělnickou třídu. Ekonomové napojení na OF, zdůrazňoval na jednání Havel, „(...) to všechno programově připravujou: Jak to udělat a jak uklidnit dělníky v Poldovce – a v těch dalších velkých fabrikách – který se boje, že bude nezaměstnanost. Oni věděj přesně, co jim říct, že nebude nezaměstnanost a tak dále. Oni jsou na to programově kompletně připravený a domluvili jsme se, že vstoupěj do hry v pravou chvíli, kdy jim řekneme.“⁵⁶

Pokud existuje výmluvný obraz o listopadu 1989, nabízí ho ono noční zasedání OF, na němž koncepce odmítání moci narazila především na dva tuhé oponenty: prvním

⁵³ Jiří Suk: Občanské fórum, II. díl.

⁵⁴ Jiří Suk: Občanské fórum, I. díl.

⁵⁵ Jiří Suk: Labyrintem revoluce.

⁵⁶ Jiří Suk: Občanské fórum, II. díl.

byl ekonom Václav Klaus z Prognostického ústavu, který trval na tom, že ekonomická reforma musí začít hned, druhým kovář z ČKD Petr Miller, který varoval, že „Dělníci chtějí poslat KSČ do háje!“.

Ekonomové jako ambiciózní protagonista deroucí se k moci, proletariát jen jako možný *troublemaker*, k němuž se musí přihlížet, aby potíže nezačal doopravdy dělat.

„Konec politiky“ jako kouřová clona

„Nepolitická politika“ jako specifický produkt stalinismu ale neřekla své poslední slovo ani poté, co OF do federální vlády vyslalo své lidi na strategické ministerské posety a s pomocí federálního premiéra za KSČ si kabinetními machinacemi a nátlakem vymohlo, aby Havla zvolil stalinistický parlament prezidentem.

Neocenitelnou službu poskytovala „nepolitická politika“ nastupující vládnoucí třídě ještě dlouho poté. Byla prostředkem, jak připravit proletariát o jeho trumfově eso v rukávu – o politickou autonomii.

Skutečně, ideologie OF, která polistopadovému životu dominovala, byla předně implicitním odmítnutím Marxova „politická moc je oficiálním výrazem třídního antagonismu v buržoazní společnosti“.⁵⁷

Krédo, které z havlovských disidentských částí OF vyzařovalo, znělo, budeme-li parafrázovat: Konec politiky. Samozřejmě, tenze a rozpory budou i po pádu stalinismu existovat, nebudou však na sebe brát politický ráz. Nastává období *věcného*, neideologického řešení *konkrétních* problémů.

Nešlo ale jen o ideologické fantazie, které by se nad (po)listopadovou realitou vznášely jen jako mudrlantské třeštění, které zaregistruje jen nudící se filozofující politolog. Koncept nepolitického *občanství* jako extrakt konceptu *demokracie* byl tehdy do jisté míry skutečnou materiální silou.

Ústřední slogan Občanského fóra „*Strany jsou pro strany, OF je pro všechny!*“, který visel na každém nároží, vyjadřoval esenci „nepolitické politiky“ perfektně a každý, kdo se o listopadové události aspoň „otřel“, jeho poselství dobře rozuměl: Na svět se nedíváme skrze politický klíč! Všichni jsme na jedné lodi, neexistují generální politické, stranické (ale především třídní) zájmy, jen myriády rozličných *konkrétních* problémů, pro jejichž řešení se spolu budou v rámci otevřené společnosti stýkat občanské spolky a projekty, které kolem toho kterého problému vyrostou, aby se při řešení jiného problému jednotliví občané přeskupili zase do jiných iniciativ.⁵⁸

⁵⁷ Karel Marx: *Bída filozofie* (Karel Marx, Bedřich Engels: *Spisy*, sv. IV) Politická moc zmizí po sebe-zrušení proletariátu jako třídy, s níž zaniknou, v lidském společenství sjednocených výrobců, společenské třídy i jejich antagonismus.

⁵⁸ I Petr Uhl, který se v oné době ještě hlásil k trockismu a který byl v červnu 1990 zvolen za OF do parlamentu, tehdy považoval československý parlament za zvláštní parlament svého druhu, který se od institucí klasických parlamentních demokracií lišil, a OF za základ pro teritoriální a ekonomickou samosprávu. Nebylo to naposled, co prokázal poměrně velký kus politické naivity. (*A-Kontra* 1/1993)

Kapitalistická společnost, hlásá „nepolitická politika“ (slovo „kapitalistická“ tehdy samozřejmě nepoužívala⁵⁹), nezná žádný generální, apriorní rozpor (*třídní rozpor*), který jde jí napříč a neustále ji provází. Politika je mrtvá, protože existují jen efemérní, *ad hoc* vznikající tenze v zásadě *soukromého*, ne *společenského* charakteru.

Zatímco komunistická kritika vychází z existence *kolektivního dělníka* (který je více než prostým souhrnem všech jednotlivých dělníků: je organismem společenské práce postavené na kooperaci, ovšem pod komandem kapitálu), demokratická ideologie se dívá na svět přesně protikladně. Vidí jen separovaného, izolovaného jednotlivce: vidí majitele jednoho hlasu (voliče), majitele jedné individuální pracovní smlouvy, kterou podepsal jednotlivý kapitalista jen s ním samotným⁶⁰ (dělníka), nešťastného občana jako individuálního prodejce, který si na trhu práce hledá „svého“ kupce (nezaměstnaného)...

Události listopadu 1989 dostaly jméno „sametová revoluce“, ale jejich skutečným symbolem byla občanská trikolóra.

O zdánlivém „konci“ politiky by ostatně mohlo svědčit i to, jak macešsky OF zacházelo s těmi politickými uskupeními, která disent zrodil, ať napravo, tak nalevo. Upozadoval je už disent a během listopadu je drželo mimo důležité dění i OF (*de facto* záměrně byli vedením fóra jejich zástupci odklizeni do irrelevantní „koncepční komise“, aby nezapleveovali *věcný* management přechodu od stalinismu svými *politizujícími* nekonečnými polemikami).

A co je daleko podstatnější, „konec politiky“ se dostal i za brány podniků. „Vyhnat politiku z továren, to byl tehdy trend. To mně z Listopadu utkvělo nejvíc,“ řekl nám jeden z pražských pamětníků při rozhovoru. Nejednalo se ale jen o útok OF na politickou přítomnost stalinistů v podnicích? V první řadě určitě: Když začaly v závodech vznikat stávkové výbory, začalo OF vyzývat k tomu, aby se přeměnily v Občanská fóra a *de facto* tak kopírovalo strategii podnikových základních organizací, kterou měl jeho stalinistický konkurent. Po generální stávce ale potenciálně politický význam podnikových buněk, ať výborů, tak poboček OF, klesá – a v žádném ohledu se v jejich případě nedá mluvit o tom, že by se jednalo o elementární zárodky politických orgánů třídy. Na jaře roku 1990 se přeměňují stávkové výbory na odbory. Stalinistická politika tak byla z továren vyhnána, aby ji nenahradila žádná jiná – jen odbory. Ale i těm jako reprezentantu

⁵⁹ Vyhýbala se mu z dobrých důvodů: podle průzkumu z 23.-24. listopadu 1989 se Československo mělo podle 45 procent dotázaných vyvíjet socialistickou cestou, podle 3 procent kapitalistickou cestou, 47 procent si přálo systém, který by byl něčím mezi tím, 5 procent nedovedlo posoudit. Průzkum z 9.-12. prosince nepřinesl o moc jiná čísla: pro socialistickou cestu bylo 41 procent, pro kapitalistickou 3 procenta, pro systém „něco mezi tím“ 52 procent, posoudit nedovedla 4 procenta. Na otázku, zda by se měly vrátit do soukromého vlastnictví a) nejen restaurace a malé dílny, ale i velké výrobní podniky a b) velké zemědělské podniky, odpověděli „rozhodně ano“ 8 procent (v případě velkých zemědělských podniků 4 procenta), „spíše ano“ 14 (resp. 9), „spíše ne“ 33 (resp. 29), „rozhodně ne“ 40“ (resp. 54), nevědělo 5 procent (resp. 4). (Dragoslav Slejška, Jan Herzmann a kol.: *Sondy do veřejného mínění*)

⁶⁰ Ideologie občanství nevidí vztah kolektivní dělník – kapitál, připouští jen existenci vztahu individuální dělník – individuální zaměstnavatel.

pracovní síly kolektivů dělníků předurčila doba jen *velmi* submisivní pozici. Vládnoucí třída udělala maximum pro to, aby pracovištím dala ráz místa *soukromého* prodeje pracovní síly.

K tomu všemu se, tak jako během celého listopadu 1989, dbalo na sugestivní symboly. Na jmenování Petra Millera do vlády Václav Havel skutečně netrval náhodou. Šlo samozřejmě o signál: Bože, proč myslet na nějaké specifické zájmy dělnické třídy, když je novým ministrem práce kovář, který stál ještě před čtyřmi týdny u soustruhu v továrně?

„Nepolitická politika“, patetická slova o odpovědnosti a morálce a ujišťování o tom, že „nezaměstnanost nebude“, byly ale jen jedním prvkem listopadové alchymistické kuchyně. Nové vládnoucí třídě posloužily především jako *kouřová clona*, která proletariátu zakrývala výhled na velmi politickou dílnu, v níž se připravovala ekonomická transformace.

V té již ale nevládly postavy z disentu, ale ekonomičtí odborníci vzeší z předlistopadového prostředí, do jejichž scénáře se později hbitě zapojili někdejší stalinističtí manažeři či bankéři. Ekonomie byla oblast, kterou disent neměl nikdy pod palcem – mělo to zcela pochopitelné důvody. Disent na ekonomickou problematiku ani neměl, ani to nebylo potřeba. To, o co se snažil, zvládali totiž daleko lépe sami ekonomičtí odborníci z oficiálních institucí, protože *měli lepší přístup k informacím, ke statistikám, k nejnovějším ekonomickým analýzám...*⁶¹ Představa, že by se někde v sebevíc zapadlém odborném pracovišti před listopadem pracovalo na pravdivé analýze stavu lidských práv v ČSSR či zkoumaly cesty, jak rozvíjet neziskový sektor, je samozřejmě bizarní: ekonomičtí odborníci se ale mezitím relativně nerušeně zabývali transformací v Polsku, privatizacemi v Latinské Americe...

To, že na formulaci ekonomického plánu po pádu stalinismu byly mnohem lépe připraveny struktury z oficiálního zázemí stalinistického státu než disidenti či kdokoli jiný, stojí za pozornost.

Nejde však přitom o populistické zdůrazňování personální kontinuity mezi establismentem předlistopadového Československa a polistopadového. Mnohem spíš zde jde o *kontinuitu potřeb a tendencí ekonomiky* – a přesně tenhle prvek je mostem mezi stalinistickou ekonomikou a rekompozicí kapitálu a třídy, k níž došlo po listopadu 1989. I tahle otázka bude předmětem textu, který připravujeme.

⁶¹ Viz rozhovor s Petrem Pithartem: *Šedá zóna byla připravena, chartisté ne. Lidové noviny* 16. listopadu 2004

V. Místo závěru >>>>>>>>

>>>>>>>> Listopad 1989 byl výrazem rostoucí krize sovětského bloku (to, co trvalo v Polsku několik let a v Maďarsku několik měsíců, trvalo v Německu a Československu už jen několik týdnů), slabosti vládnoucí třídy v Československu i slabosti Sovětského svazu udržet se v roli východoevropského hegemonu.

>>>>>>>> Listopad 1989 byl dokončením roku 1968, a to ve dvou aspektech. Za prvé: byl-li rok 1968, navzdory vší nostalgii, s níž se k němu jako k jedinému referenčnímu bodu upíná místní „radikální“ levice, v Československu zejména krokem směrem k větší autonomii individuálních kapitálů a vyšší moci jejich funkcionářů („držitelů“, manažerů), pak Listopad tento krok dotáhl do konce a omezení, kterými fungování kapitálů před rokem 1989 spoutával stát, *uvolnil*.

Za druhé, byl-li rok 1968 hlavně bojem za demokracii a občanská práva, byl Listopad především *přechodem* k vytvoření rozvinuté, moderní občanské demokracie s pestrout sítí občanské společnosti, která dokáže proletariát integrovat efektivněji (ale *nikdy ne* absolutně!) než rigidní stalinický režim.

>>>>>>>> Za neexistence občanské společnosti v listopadu 1989 bylo její substitucí Občanské fórum, které tak už v listopadové dny ztělesňovalo *nebezpečí*, která pro proletariát koncept občanství představuje.

V podmínkách listopadu 1989 třída nedokázala svou praktickou aktivitu opírat o rozpor, který je jedině jí *specifický* – třídní antagonismus. A o to, aby se potenciální subverzivní, politická tvář proletariátu rozpustila v konceptu občanství a demokratických práv, se postarala úspěšná strategie OF.

Říkáme-li, že skutečným symbolem „sametové revoluce“ byla občanská trikolóra, je třeba jedním dechem dodat, že trikolóra je vždy symbolem státu a vládnoucí třídy.

>>>>>>>> Vzdychneme-li dnes nad nízkou mobilizací naší třídy, je třeba vědět, že její příčiny leží dilem právě i v *listopadových událostech* před dvaceti lety, kdy třída nevyužila relativně otevřené partie a nedokázala do ní zasáhnout jako politicky nezávislá síla.

Třídní boj jako vztah dvou momentů, proletariátu a kapitálu, totiž není strnulý, statický. Oba jeho prvky v něm mají tendenci dominovat jeden nad druhým. Neobsadí-li prostor, který situace nabízí, jeden z nich, *nezůstane prázdný* – bude obsazen nepřítelem. Poměr sil nezůstane prostě takový, jaký byl předtím: pozice toho, kdo nejedná, se oslabuje ve prospěch jednajícího protivníka.

Pakliže si třída v Listopadu neosahala svou vlastní politickou agendu a destruktivní potenciál a pakliže si nevytvořila ani zárodky vlastních politických orgánů umožňujících prohloubení uvědomění a efektivnější boj, podepsalo se to na její budoucí kondici: tím spíše se v devadesátých letech stala obětí konkurence na pracovním trhu a ideologie utahování opasků (která vlastně nebyla ničím jiným než *rendez vous* občanské, „nepolitické“ politiky a diktátorské logiky kapitálu!).

Nevyužijeme-li jako třída šance, která se nám nabízí v daný moment, jedná se o porážku, za níž ponese následky i v budoucnosti, tak by znělo jedno z poučení z listopadu 1989. (Ostatně, po ruce máme i aktuálnější příklad: dnes je třída v době krize schopná čelit útokům šéfů tím méně, čím méně byla schopná využít ve svůj prospěch situaci předchozích let, která jí byla díky nedostatku pracovní síly příhodná.)

>>>>>>>> Pokud by však naše kritika skončila jen u toho, že proletariát nedokázal jednat v listopadových dnech jako politický aktér, nebyla by úplná, protože by se nedotkla otázky, proč tomu tak bylo. Schopnost třídy organizovat se a jednat jako skutečný protagonista byla ochromena stalinismem; tak by znělo další poučení: etatismus, ať podporovaný stalinisty, trockisty či sociálními demokraty, je zbraní proti autonomii proletariátu.

>>>>>>>> Proletariát není jen abstraktní kategorie, má svou konkrétní trajektorii, která ale není kontinuální (podobně jako není lineární třídní boj).

Souvisí to se zásadním rozdílem mezi vládoucí a ovládanou třídou.

Zatímco dominantní třída, mající ve svých službách celou společnost i výtěžky kolektivní inteligence, dokáže akumulovat znalosti z třídního boje a využívat je pro *neustále* zdokonalování své nadvlády (ať formou integrace, nebo represe proletariátu), proletariát na tomhle poli prohrává. Nejenže jeho boj není lineární, nenavazuje automaticky na bod, jehož již dosáhl, aby ho překročil a graduálně posunoval metu pořád dál. Dělnická třída navíc není schopna využívat svých bojů tak, aby zkušenosti a poznatky z třídního boje průběžně obohacovaly její „válečný arzenál“. Příliš často opakuje tytéž chyby, skáče na podobné triky kapitálu a řeší tytéž otázky – nebo, přesněji řečeno, *zapomíná na částečné odpovědi*, které během minulých bojů již načrtl.

Realitou, s níž se proletariát neustále potýká, je diskontinuita.

Jednou z výzev, jimž proto čelí, je rozvoj pádné teorie, která by kritiku a poučení z bojů dokázala poskytnout bojů příštím. Shromažďovat zkušenosti, pozitivní i negativní, naakumulované touto trajektorií, „číst je“ skrze marxismus jako metodu, abstrahovat z nich teorii a kritizovat limity naší třídy, je proto jedním z úkolů komunistické organizace.

Tato brožurka si nedělá jiné ambice než být pokusem o příspěvek do kolektivní paměti dělnické třídy.

Její limity jsme zmínili v úvodu a pokusíme se je napravit textem, který se zaměří na povahu ekonomického režimu v ČSSR a ekonomickou transformaci po roce 1989.

Pokud pak brožurka, kterou držíte v rukou, povede k reakcím, které obraz o listopadu 1989 doplní a umožní napsat pokračování tohoto textu či jeho druhou verzi, která bude doplněna zejména o konkrétnější pohled na pracoviště v Česku i na Slovensku, splní svůj účel.

Zdroje a poděkování

Nejlepší analýzou strategie Občanského fóra, peripetií jeho jednání s mocí i problémů jeho vnitřního fungování je kniha Jiřího Suka *Labyrintem revoluce*.

Pokud jde o listopadové dění v regionech a o aktivitu dělnické třídy, nabízí toho literatura zoufale málo – jako by absence svědectví o tom, co se dělo na pracovištích, reflektovala tezi o tom, že dělnická třída nebyla centrem listopadu 1989. Jednou z mála výjimek je například útlá brožurka Miroslava Antona *Listopad 1989 v Plzni*, která se alespoň okrajově věnuje plzeňské Škodovce.

Proto jsme se snažili co nejvíc vycházet i z rozhovorů s pamětníky, byť je těžké jejich svědectví a reflexe generalizovat. Děkujeme jim za ochotu, svědectví i názory, stejně jako našim soudruhům z *Mouvemente Communiste* za inspirativní otázky.

Knihy:

Deset pražských dnů. 14. - 27. listopadu 1989, Praha 1990

Miroslav Anton: *Listopad 1989 v Plzni*

Vladimír Benáček: *O původu a zdrojích proměn české podnikatelské elity. Lidé města*, č. 1, 2008

Marek Benda, Martin Benda, Martin Klíma, Pavel Dobrovský, Monika Pajerová, Šimon Pánek, Roman Kříž: *Studenti psali revoluci*, Praha 1990

Vladimír Hanzel: *Zrychlený tep dějin. Reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání Občanského fóra a Verejnosti proti násilí s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989*, Praha 2006

Václav Havel: *Moc bezmocných*, Praha 1991

Michal Horáček: *Jak pukaly ledy*, Praha 1990

Miloš Jakeš: *Dva roky generálním tajemníkem*, Praha 1996

Padraic Kenney: *Karneval revoluce. Střední Evropy 1989*, Praha 2005

Oskar Krejčí: *Proč to prasklo aneb hovory o demokracii a „sametové revoluci“*, Praha 1991

Karel Marx *Friedrichu Boltovi*, 23. listopadu 1871. Marx, Engels: *Vybrané dopisy*, Praha 1952

Karel Marx, Bedřich Engels: *O odborových organizacích*, Praha 1951

Karel Marx, Bedřich Engels: *Spisy*, sv. IV, Praha 1958

Jan Měchýř: *Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989 – 1992*, Praha 1999

Ivo Možný: *Proč tak snadno: některé rodinné důvody sametové revoluce. Sociologický esej*, Praha, 2009

Milan Otáhal: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968 – 1989*, Praha 2003

Petr Pithart: *Devětaosmdesátý*, Praha 2009

Jiří Suk: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985 – 1990*, Praha 1999

Jiří Suk: *Labyrintem revoluce. Akteři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Od listopadu 1989 do června 1990*, Praha 2003

Jiří Suk: *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. I. díl: Události*, Praha – Brno 1997

Jiří Suk: *Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. II. díl: Dokumenty*, Praha – Brno 1998

Lukáš Valeš: *Listopad '89 v Klatovech aneb Klatovy v přelomových letech 1989 – 1990*

Miroslav Vaněk: *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. I. díl: Disent v období tzv. normalizace*, Praha 2005

Miroslav Vaněk a kol.: *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, Praha 2002

Miroslav Vaněk a kol.: *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. II. díl: Politické elity v období tzv. Normalizace*, Praha 2005

Články:

Devětaosmdesátý bez „neořečí“. Petr Pithart, Literární noviny, 5. ledna 2004

Makroekonomický vývoj České republiky 1984 – 1994. Vlastimil Gejdoš, http://www.czp.cuni.cz/knihovna/undp/studie/17_Gejdos.htm

Mimořádný všeodborový - všesvazový sjezd v březnu 1990. ČMKOS, cmkos.cz

Poznámky ke třídě. KPK (A-Kontra 03/2007) (<http://protikapitalu.org/?p=31>)

Sametové odbory. Malé historické ohlédnutí. ČMKOS, cmkos.cz

Scenár silového riešenia existoval. Rozhovor s Oskarem Krejčím, Obrys – Kmen, Haló noviny, 15. prosince 2007

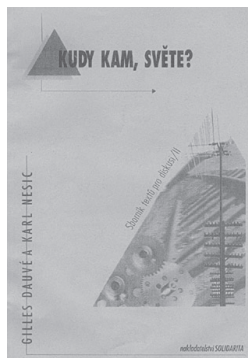
Systém je třeba nechat trochu vyhnít! Rozhovor s Petrem Uhlem (A-Kontra 01/1993)

Šedá zóna byla připravena, chartisté ne. Rozhovor s Petrem Pithartem, Lidové noviny 16. listopadu 2004

Vláda ČSR k výměně řídících pracovníků, Právo, 15. února 1990
a další

Jiné materiály:

Denní situační zprávy, které vydávalo federální ministerstvo vnitra ČSSR pro své vrcholové funkcionáře a vysoké představitele strany (rubrika 4. Názory a nálady obyvatelstva“) od března do října 1989. Ústav pro studium totalitních režimů. <http://www.ustrcr.cz/cs/denni-situacni-zpravy-1989>

Kudy kam, světe?

Gilles Dauvé a Karl Nesic

Nejpříhodnější moment na praktické zpochybnění kapitalu není ekonomický rozvrat, ale okamžik, kdy výrobní cyklus dosáhl svého vrcholu, tvrdí autoři z časopisu Troploin – a proto se v textu z roku 2001 ptají:

V jakém stavu se dnes nachází restrukturalizace kapitalismu? Našel kapitalismus nový výrobní systém?

A jaké komunistické perspektivy dnešek nabízí?

(brzy ke stáhnutí na webu KPK)

Bulletin KPK č. 1:

Kolektivně proti kapitálu

Pohled na situaci automobilového průmyslu v ČR, jeho význam pro ekonomiku a třídní boj ::: report o kolektivním vyjednávání ve Škodě Auto na jaře 2007 ::: leták, který jsme ve Škodě rozdávali ::: anonymní dělnická výzva kritizující odbory zevnitř Škody ::: plus předmluva o tom, jakými politickými brýlemi se dívat na kapitalistickou společnost a jakou politickou metodu v boji proti ní použít. *(ke stáhnutí na webu KPK)*

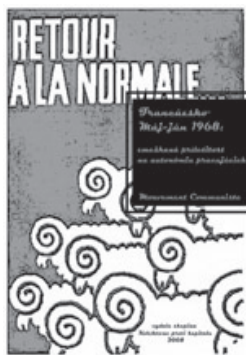
Porto Marghera: poslední ohně (DVD, slovenské titulky)

+ booklet (čeština, slovenština)

Manuela Pellarin

Itálie konce 60. a 70. let představovala jeden z největších okamžiků proletářského boje. Dokument se vrací k boji v chemičce Porto Marghera a je postavený na rozhovorech s jeho účastníky. Kromě něj je na DVD rozhovor s jedním z tehdejších dělnických vůdců v benátském regionu Augustem Finzim (anglické titulky), součástí DVD je 60stránkový booklet od kolektivu Wildcat přibližující tehdejší boje i operaismus, který stál v jejich pozadí.

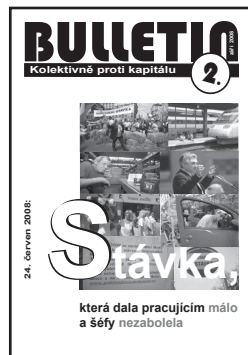
(booklet ke stáhnutí na webu KPK)

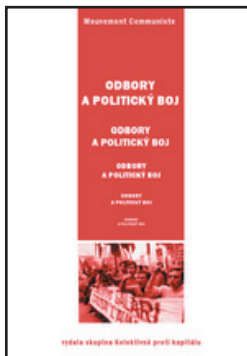
Francúzsko, máj-jún 1968:
zmeškaná príležitosť na
autonómiu pracujúcich
Mouvement Communiste
Komunistická analýza, ktorá
události roku 1968 mnohým
možná demýtizuje, oprená
o svedectví dvou jejich
účastníkov, z nich jeden byl
aktívny v akčnom výbore,
druhý v automobilce.
(ke stáhnúť na webu KPK)

**Dělnicko-studentské
akční výbory.**
Francie, květen 1968
**Roger Gregoire
a Fredy Perlman**
Kritický pohled na
smašedesátý napsaný
dvěma aktivními účastníky
tehdejšího hnutí.
(ke stáhnúť na webu KPK)

Bulletin KPK č. 2
Kolektivně proti kapitálu
Analýza odborové stávk
z 24. června 2008, která
nevypověděla jen
o tom, nakolik si politici
ne/dělají z odborů hlavu,
ale naznačila též leccos
o síle/slabosti odborů
uvnitř dělnické třídy,
o jejich ne/schopnosti mo-
bilizovat na pracovištích,
ale i o stavu, v němž se
proletariát v Česku nachá-
zí. Text se věnuje i otázce,
z jaké akce má dělnická
třída skutečný prospěch.
(ke stáhnúť na webu
KPK)

Odbory a politický boj **Mouvement Communiste**

Politický boj proti kapitalismu se nemůže dívat na zápasy za každo-
denní zájmy pracujících teď a tady skrze prsty a končit u opakování
abstraktních sloganů o revoluci. A naopak, ekonomický boj teď a tady
může být plodný, jediné když je opřen o politickou kritiku vlády kapi-
tálu a vede ho pracující třída, která se neohlíží na potřeby firmy nebo
národní ekonomiky. Taková sebevědomá, politicky autonomní třída
nebude nikdy spojencem odborů (a odbory to mnohokrát dokázaly):
samy odbory jsou dnes totiž integrovány do státu a systém založený
na vykořisťování pracovní síly brání.
(ke stáhnúť na webu KPK)

Dělnická třída se v listopadu 1989 neprosadila jako nezávislá politická síla. Mělo to své důvody. Stalinismus byl, pokud jde o její demobilizaci, velmi úspěšný, a tomu, aby proletariát našel svou subverzivní, politickou tvář během listopadu, zamezil předvoj „sametové revoluce“, Občanské fórum, pod jehož vedením se dělnická třída stala vězněm konceptu občanství. Opravdovým symbolem listopadového předání moci nebyl samet, ale občanská trikolóra.

A skutečnost, že si dělnická třída nechala utéct příležitost a nepovedlo se jí v relativně otevřené situaci listopadu 1989 vystoupit coby autonomní politický aktér, se promítla i do pasivity, která ji provázela v letech po roce 1989